Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 288 (11786) | 1981 чылдың декабрь 15, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртэ 2 кеп.

ЧЫЛДЫҢ ПЛАННЫГ ОНААЛДАЛАРЫН ЧЕДИИШКИННИГ КҮҮСЕДИИЛИ

ДОЛУ КҮЖЕНИИШКИН-БИЛЕ

1981-82 чылда мал кыштаглаашкынын организастыг эртирер, мал продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедир, малдың бажын менди камгалаарын экижидер база ооң продуктулуун бедидер талазы-биле «Саян» болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтарның эгелээшкинин СЭКП обкому деткээн. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, он бирги беш чылдың ийиги чылының даалгаларын күүседир болгаш ажыр күүседир талазы-биле Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга кириштинишкен, ол ажыл-агыйларның ишчилери бо хүннерде долу күжениишкин-биле ажылдап турарын солуннардан билип алдым.

Мен, бодум хуумда, база-ла ол ийи совхозтуң малчыннарының республиканың бүгү малчыннарынга кыйгырыын чугула эгелээшкин-дир деп деткидим. «Алдан-Маадыр», «Саян» совхозтарның ишчилери кышка багай эвес, бедик деңнелдиг белеткенген улустур. Чижээ, «Саян» совхозтуң мал чеми белеткелчилери бо чылын 2181,7 тонна сигенни, 5532 тонна силосту, 500 тонна саваңны, 2574 тонна сенажты, 319 тонна витаминниг сиген далганын, 254 тонна чарба далганын, 400 тонна концентрат чемнерни белеткээш, багай эвес чем баазазын тургускан. Кажаалар, теплляктар болгаш малчыннар бажыңнары бурунгу-биле септеттинген, турлаг бүрүзү чылыг суг-биле хандыртынар. Бедүүн болгаш концентрат чемнерге шагжаларны, десчилерни четчир санныг кылдыр белеткээн. Кыштаглаашкынга белеткелден, мал чеминиң курлавырындан мал ажылының продукциязы хамааржыр. Бо ажыл-агыйлар мал чемин элээн курлап алган. Ынчангаш кыйгырыг үндүрген совхозтар кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирерингe кандыг-даа чигзениг чок.

«Шамбалыг» совхозтуң хойжузу кижи мен. Кыштаглаашкынга баш удур бодум шаам-биле карак кызып, совхозтуң дузаламчызының ачызында чыл санында-ла багай эвес күш-ажылчы көргүзүглерни чедип ап келдим. Эрткен хой оолдаашкынында төрүүр чүс хойдан-на ортумаа-биле 97 хураганны өстүрүп, чайын бир баш санындан-на 4 килограмм дүктү кыргып алдым.

«Саян», «Алдан-Маадыр» совхозтарның малчыннарының республиканың бүгү малчыннарынга кыйгырыынын соон дарый, СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң материалдарын, аңаа эш Л. И. Брежневтиң чугаазын номчуп кергеш, бир янзы бодандым. Чыл келген тудум-на совет кижилерниң күш-ажылчы тура-соруу бедип, амыдырал-чуртталгазы улам-на чаагайжып олурар. Кижилерниң амыдыралы чаагай, тайбың болзун дээш партия, Совет күрүне бүгү күжүн үндүрүп турар. Партийжи сагыш салыышкынга харыым кылдыр келир чылын төрүүр чүс хойга онаашты чүс хураганны, бир хойдан-на 4 килограмм дүктү кыргып алырын хүлээндим. Социалистиг чарышка совхозувустуң хойжузу Александр Түлүшту кыйгырдым, чарыш-биле ажылдаарга солун болгай.

К-Б. МОНГУШ.

«Шамбалыг» совхозтуң хойжузу.

Кызыл район.

ЧАРЫШТЫГ ЗВЕНОЛАР

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң механизаторлары ийи звено кылдыр үстүп, картофель болгаш ногаа шөлдеринче органиктиг чемишчидилге сөөртүп турар. Кайызы-даа тус-тузунда алды тракторлуг бо бичии коллективтер 3200 тонна чемишчидилгени 155 га шөлге чаптырар. Олар ноябрьда Арыг-Үзүү, Кара-Өзенниң кыштагларындан 830 тонна өдекти ховуже сөөртүп төккен.

Ылаңгыя Салгын-оол Күжүгет, Ладар-оол Донгак, Эрес-оол Иргит чарышка эң дээре көргүзүглерлиг болганнар. Олар аразы 10-12 километр черлерге 12-15 рейсти кылып, хүннүң-не 36 тонна өдекти сөөртүп четтигип келген. Чүдүрер, үстүрер уекууштуг тракторлуг Бавыр-оол Хомушкунуң ажылы мактадтыг. Звенолар декабрь 20-ге чедир 3200 тонна чемишчидилгени шөлдерге төгерин хүлээнгеннер.

А. ЕВРОП.

ТЫВАГА КЫЛГАН

Владимир Ильич Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат ажылдап эгелээнден бээр тос чүс муң тонна даг-дүгүн бүдүрген. Ооң күчүзү 48 катап улгаткан. Болбаазырадылга фабриказының ийиги ээлчээн ажыглалга кииргенинин, бүгү-ле технологтуг дериглелерни, транспортту ажыктыг ажыглаанының ачызында, ол эки түннел чедип алдынган.

«Тывага кылган» деп демдектиг даг-дүгү электротехниканың болгаш өске-даа адырларының үлетпүрүнге эки ажыглаттынып турар. ССРЭ-ниң 60 чыл болур оюнга тураскаатккан күш-ажылчы ээлчегге «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бүгү ажыл-ишчилери каттыжып кирген. Олар ноябрьда база эки ажылдаан.

К. МААДЫ.

ДАЙЫНЧЫ, КОММУНИСТ ДУГАЙЫНДА

ЛЬВОВ. (СЭТА). Леонид Ильич Брежневтиң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының арыннарын ооң төрүттүнген хүнүнден бээр 75 харлаарынга тураскааткан делгелгениң материалдары көргүзүп турар. Делгелге В. И. Ленинниң Төп музейиниң Львовта филиалында ажыттынган.

Л. И. Брежневтиң политкилдис начальниги чорааны 18-ки армия Карпаттарның ажылчы чоннарының үр манаазы хосталганы 1944 чылда оларга берген. Ол үени Закарпатьениң хоочун чурттакчылары эки сактып турар. Дайзын-биле кадыг-дошкун тулчуушкуннар чоруп-даа турза, дайынчылар чурттакчы чонга бүгү талалыг болдунар дузаны чедирип турган. Верховинаның фашистиг эжелекчилерден хостаткан хоорайларынга болгаш суурларынга Совет эрге-чагырга тургустунган, аңаа тураскааткан митингилерге генерал-майор коммунист Л. И. Брежнев хөй удаа чуве чугаалаар турган.

Дайын соолунде баштайгы чылында ол шинелин-даа ужулбайн Львовка келген, Прикарпат шериг округунуң политэргелелин удурту берген. Ол бүгү делгелгениң материалдарында болгаш документилеринде тода көргүстүнген.

Делгелгениң материалдарының аразында — Л. И. Брежневтиң ажылдары, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузунуң тайбыңны быжыглаары дээш демиселге улуг салыышкынының дугайында чугаалап турар материалдар бар.

Он бирги беш чылдың баштайгы чылында бистиң республикада чонга ачы-дуза чедирериниң ээзэш эвес ажылдары кылдынган.

Улуг-Хем районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң тус-тус цехтер аразында калбарган социалистиг чарыжынга даараныгa мастерсказы багай эвес көргүзүглерни чедип ап келген. А мастерскада ажылдап турар бригадалар аразында чарышка Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Любовь Егоровна Маркелованың удуртканы эр улустуң хевин даараар бригаданың коллективи эки көргүзүглерлиг.

Депутаттың удурткан бригадазы ноябрь айда 1700 рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрер турган, херек кырында 1822 рубльдиң янзы-бүрү кылыгларын бүдүрген. Олар ам декабрьның планын база күүседириниң кырында келген. Тус-тус даараныкчылар аразында чарышка Галина Данзырын, Лилия Абубакирова, Елена Васильева олар эки көргүзүглерни чедип ап, хүн бүрүнүң планын 110-120 хууга күүседип турарлар.

ЧУРУКТАРДА: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Л. Е. Маркелова (солагай талазындан ийи дугаарында) бригаданың кежигүннериниң аразында; ноябрь айда эң эки көргүзүгнү чедип алган Е. Васильева ажыл үезинде.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотолары.

Төрээн чуртувуста

ШӨЛДЕРДЕ ШЫГЖАМЫРЛАР

Украинаның найысылалының магазиннеринче шыгжамырлардан кээп турар ногаалар болгаш кат-чимистер дөстерден чап-чаа дүжүрүп алганындан ылгалбас. Олар кышкы-часкы бүгү үеде боттарының чемгир болгаш садыгга кирер шынарларын чидирбезин дээш Киевтиң аграр-үлетпүр бүдүрүлге каттыжыышкынының ажылдакчылары онза кичээнгейни салып турар. Хоорайда бар шыгжамырлардан аңгыда олар ногаа, кат-чимис продуктуларын өстүрүп турар черлерниң девискээринде складтарның беш комплекстерин туткан.

Ындыг комплекстиң бирээзи-ле элээн каш ажыл-агыйлардан дүжүтту хүлээп алыр. Складтар вентиляциялыг, температура өйлээр дериглерлиг, чүдүрер-дүжүрер механизмнер-биле хандыртынган. Комплекстерде 160 муң тонна картофель, капуста, морковь, столовая свеклазы бар.

— Шыгжамырларны плантациялар болгаш садтар чоогунга тудуп тургузар талазы-биле угланыышкынны өскелдаа аграр-үлетпүр каттыжыышкыннарда деткип хүлээп алган—деп, УССР-ниң Ногаа, кат-чимис ажыл-агыйы министерствозунуң Белеткелдер болгаш садыг талазы-биле Кол эргелелиниң начальниги Б. Гурьев чугаалаан.— Хоорайлар болгаш ажыл-агыйлар аразында эки оруктар-биле харылзашкан ол баазалар витаминниг продукцияны херек апарганда Днепропетровскиниң, Харьковтуң, Николаевтиң, Крымның хөй-хөй магазиннерин болгаш ниитиниң чемненилге черлерин хандырар. Белеткелдерни болгаш сайгарылганы ынчаар организастааны СЭКП ТК-ның ноябрь (1981 ч.) Пленумунга эш Л. И. Брежневтиң тургусканы сорулганы: шыгжап турар үеде картофельдиң болгаш ногааларның чидирилин болдурбазын шиитпирлээринге салдарлыг.

СЭТА-ның корр.

КИЕВ.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ БЕШКИ ЧЫЫЖЫНЫҢ ДӨРТКҮ СЕССИЯЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжының дөрткү сессиязы 1981 чылдың декабрь 16-да эртенгиниң 10 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырдыышкын бажыңынга ажыттынар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ КЕЖИГҮННЕРИНГЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдары 1981 чылдың декабрь 15-те Министрлер Чөвүлелиниң чаа бажыңынга болур.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1981 чылдың декабрь 16-да эртенгиниң 9 шак 30 минутада Политиктиг чырдыышкын бажыңынга болур.

ЭРЕСТИГ АЖЫЛДААННАР

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, база он бирги беш чылдың баштайгы чылында салган сорулгаларын күүседир дээш «Тыва септелге-тудуг» трестиң Эрзин районда участогу 1981 ажыл-агый чылының эгезинден эгелээш кызымаккай ажылдап, ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип, районда мурнакчы бүдүрүлгелерниң одуруунда кирген. Ол участок районнуң бүдүрүлге черлериниң аразында калбарган социалистиг чарышка киришкеш, 1981 чылдың I кварталының планын февраль 18-те 104 хуу күүсеткеш, СЭКП Эрзин райкомунга, райкүүскомга рапорттаан. Ол ышкаш бирги чартык чылда 330 дөрбелчин метр чаа чуртталга тудугларын шиңгээдип алыр планын 372 дөрбелчин метр кылдыр күүсеткен.

Бо чылын чаа эмнелге комплекизиниң халдавырлыг аарыглар корпузун, ол комплекстиң даштыкы каасталгазын дооскаш күрүне комиссиязынга июнь айда-ла хүлээткен. Ол участок чылдың бирги чартыында капитал тудуг ажылдарын кылып чоруткаш, чылдың ийиги чартыында капитал септелге ажылдарынче күштү салырын планнаан. Бо дуржулга чайгы үеде септелге-тудуг ажылдарынга таарымчалыг болгаш эки түңнелди берген. Ооң түңнелинде коллективтиң ажыл-ишчилери чыл планын ноябрь эгезинде-ле 104 хуу күүсеткен. Ооң иштинде чуртталга фондузунуң септелгезин 116,6 хуу, суур чаагайжыдылгазының планын 102 хуу күүсеткен. Коммунал ажыл-агый, кадык-камгалал болгаш өске-даа объектилерниң чыл планын тус-тузунда база-ла доңдур болгаш ажыр күүсеткен. Ол участок суурнуң суг системазын эде кылып, телеретранслятор дээн ышкаш чугула объектилерни ажыглалга киирген, Эрзин суурнуң чамдык черлерин суг системазынга кошкан. Ынчангаш районнуң бүгү суурлары, малчын кодааннар, хову-трактор бригадалары октябрь айдан эгелеп теле-дамчыдылганы көөр аргалыг болган.

Коллективте социалистиг чарыш, дагдыныышкын ажылы багай эвес организастаттынган. Аныяк коммунист Сергей Енсакка удурткан коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, комсомолчу-аныяктарның бригадазы үргүлчү социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга чоруп, ай, квартал планнарын 100 хуу күүседип келген.

Бо бригада 1981 чылдан эгелеп Москва чурттуг тудугжу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. Басовтуң тудуг ажылынга техниктиг озал-ондак, чылдагаан чок ажыл шагы үрер чорукту болдурбас деп методун ажыглап эгелээн. Хоочун тудугжу-дагдыныкчылар Ч. Чамзырын, Б. Додук, С. Ензак олар аныяк тудугжуларга арга-дуржулгазын ак сеткилдиг-биле харам чокка дамчыдып берип турарлар, ооң түңнелинде мурнакчы аныяктарның саны көвүдеп, оларның ажылдап үнер, кирери мурнунда чылдарга бодаарга ыракта кызырлып турар. Мурнакчы аныяктарның санынга аныяк коммунистер А. Бегзиней, С. Самбуу, В. Куулар, комсомолчулар Д. Дажымба, В. Иргит, С. Даваа дээш өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур. Коллективтиң ишчилери ам-даа чыл төнчүзүнге чедир пландан дашкаар бир 2 аал иштики чурттаар бажыңны болгаш 35 муң акша түңге тудуг ажылдарын кылырын хүлээнген.

С. ХАПЫН,

септелге-тудуг участогунуң начальниги.

ЧЫЛДЫН КҮҮСЕТКЕН

Он бирги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш «Тыва септелге тудуг» трестиң ажыл-ишчилери шалыпчы ажылдаан. Ооң түңнелинде трестиң бүдүрүлгелериниң хөй нурууза септелге-тудуг ажылдарының чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. Социалистиг хүлээлге ёзугаар чылда 60 муң рубльдиң септелге-тудуг ажылын пландан ажыр кылыр тургаш, 187 муң рубль чедирген. Чыл төнчүзүнге чедир даалгадан ажыр ам-даа 350 муң рубльдиң ажылын кылырлар.

Трестиң коллективтериндев Кызыл-Мажалыктың, Туранның, Тээлиниң септелге-тудуг эргелелдери эки көргүзүглерни чедип ап, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп орарлар.

Бистиң корр.

Информация болгаш спорт килдизи номчукчуларга

Совет улустуң маадырлыг ажыл-ижин, магалыг чаагай амыдырал-чуртталгазын, хостуг үезин, дыштаныылгазын база хүн бүрүнүң чаартылгаларын көргүскен солун медээлерни, репортажтарны болгаш өске-даа материалдарны солунуң номчукчуларынга дүрген, утка-шынар талазы-биле чедингир болгаш шынныг-биле медээлеп, дамчыдар дээш информация болгаш спорт килдизи чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Партияның ээлчеглиг XXVI съездизи болгап соонда ооң төөгүлүг шиитпирлерин чонга чедирип, ону амыдыралга боттандырып, он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш бүгү чоннуң массалыг шимчээшкининче республиканың ажылчы чонун мобилизастаар сорулга-биле чаа рубрикаларны ажыткан. Оларның адаанга чоннуң хей-аът киирип, күш-ажылче, социалистиг чарышче кыйгырган солун материалдарны берип келген.

Ылаңгыя «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга», «Он бирги беш чылдың баштайгы чылын — хуусаа бетинде» деп ниити улуг рубрикаларның адаанга ай, квартал планнарын хуусаа бетинде күүсеткен үлетпүр бүдүрүлгелерден, ажыл-агыйлардан, тус-тус кижилерниң күш-ажылчы чедиишкиннерин көргүскен дайынчы информацияларны килдис солунуң арыннарынга делгереңгей-биле берип турар.

Республиканың бүгү районнарындан ол черлерде кандыг-кандыг өскерлиишкиннер, чаа чүүлдер болуп турарын дүрген болгаш чедингир кылдыр медээлеп дамчыдары-биле «Районнардан медээлер» деп рубриканы ажыткан. Аңаа кодаа черлерде болуп турар солун чүүлдерни, күш-ажылчы чедиишкиннерни районнар аайы-биле ээлчештир чырыдып келген. «Фоторепортаж», «Дүүн Кызылга», «Янзы-бүрү медээлер» деп рубрикаларның адаанга материалдарны доктаамал берип турар.

Бүгү-эвилелдиң комсомолчу шалыпчы тудуу — Чаа Шагаан-Арыгда бистиң калбак делгем Төрээн чуртувустуң аңгы-аңгы булуңнарындан келген хөй националдыг оолдар, кыстар, чаңгыс өг-бүлениң уруглары дег, эп-найыралдыг чурттап, улуг үүле-херекти бүдүрүп турар. Ында ажылдап турарларның ажыл-ижинде чедиишкиннерин, четпестерин, шиитпирлезе чогуур айтырыгларны, чаа хоорайның культурлуг амыдыралында өскерлиишкиннер-биле солунуң номчукчуларын таныштырар дээш «Чаа Шагаан-Арыг — шалыпчы тудуг» деп рубриканы ажыткан. Ол рубриканы келир чылын база уламчылаар бис.

Республиканың хоорай, суурларынга, совхозтарынга, районнар төптеринге чоннуң хостуг үезинде, дыштаныр хүннеринде спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге эш хуузунуң ужуражылгаларының, маргылдааларының кала кагжаар болуп эрткенин сонуургадыр дээш «Республиканың спортчу амыдыралы» деп рубриканың адаанга чер-черлерден янзы-бүрү материалдарны берип келген.

Ол ышкаш спорттуң янзы-бүрү хевирлерин чоң ортузунга пропагандалап, ооң массалыг чоруун чедип алыр база күш-дамыр культуразының үндезини — ГТО нормаларын дужаарынче чоннуу хаара тудар дээш кылдынып турар ажылдарны солун арнынга доктаамал чырыдар сорулга-биле «Спорт» деп рубриканы ажыткан.

Аңаа маргылдааларның түңнелдериниң дугайында делгереңгей материалдарны дораан-на берип келген. Болуп эрткен маргылдааларның түңнелдерин «Маргылдаа соонда бодалдар» деп рубриканың адаанга анализтеп сайгарып көргеш, ол талазы-биле четпестерни канчаар чайладып ап болурунуң чылдагааннарын айыткан чүүлдерни, корреспонденцияларны сөөлгү үеде парлап турар.

Күш-культура болгаш спорт чүгле улустуң кадыын быжыглаарынга эвес, а харын бүдүрүлге планнарын күүседиринге, кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруун кызыраарынга, корум-чурумну экижидеринге болгаш аныяктарның мөзү-шынар кижизидилгезинге улуг салдарлыг. Ол дугайында «Бистиң спортчу амыдыралывыс» деп доктаамал үндүрүп турган булувуска чырыттынып келген. Шынап-ла ооң тодаргай херечизин Жданов аттыг совхоздан көрүп болур.

Ажыл-агый он бирги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын күүседириниң талазы-биле Улуг-Хем районда мурнакчы ажыл-агыйларның одуруунда кирген. Ниитиниң корум-чурумун үрээр, өөр-сүк кылыр таварылгалар ында кызырылган база ажылчыннарның аараш бюллетеньнээр чоруу чылдан чылче кызырлып турар. Жданов аттыг совхозтуң директору Б. К. Монгул-оол болгаш өскелер-даа ол дугайын дуржулга арнынга бижээннер. Ол арынга хамаарыштыр номчукчуларның хөй чагааларын база алган бис.

Кижилерниң ажыл шагындан хостуг үезинде база шөлээзинде Төрээн чуртунуң төөгүлүг, тураскаалдыг черлери-биле таныжып, ооң каас-чараш бойдус-чурумалын сонуургаарларга «Туристиг оруктар» деп булуңну бараалгадып турар бис. А шыдыраа спортунга сонуургактар «Шыдыраага бодал херек» деп булуңга үнүп турган бодалгаларны, солун чүүлдерни күзелдиг-биле номчуп, бодап турганнар.

Келир чылын үстүнде айыттынган рубрикаларны, темаларны чырыдарын уламчылаар болгаш өске-даа чугула айтырыгларны чугаалажып, сапал-онал солчуру-биле кодурерин планнаан. 1982 чылда бистиң чуртувус Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганындан бээр 60 чыл болур оюн демдеглеп эртти-рер. Ол улуг болуушкунга тураскаадып «ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур» деп рубриканы база ажыдар бис.

СЭКП Төп Комитеди биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг болуру улам ынай кодурер дугайында» база СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураны болгаш спортту сайзырадыр, ооң материалдыг баазазын быжыглаар дугайында» доктаалдарынга хамаарыштыр чаа чүүлдерни чырыдарын келир чылдың планынга киирген.

Күш-дамыр культуразын болгаш спортту сайзырадыр дугайында айтырыг — совет кижилерниң кадыының дугайында айтырыг болур. Чоннуу спорттуң янзы-бүрү хевирлеринче массалыы-биле хаара тудары дээрге-ле оларның кадыкшылын быжыглаарының, оларның омак-сергек болурунуң бир чугула кезээ. Ынчангаш ол темага үлегерлиг чижектерни келир чылын солун дамчыштыр пропагандалаар.

Күш-ажылчы коллективтерде бүдүрүлге гимнастиказын кылып турар улуг бүдүрүлгелерниң арга-дуржулгазын база ажыл шагындан хостуг үезинде эртен, кежээ манап турар улуска хамаарыштыр «Спорт—кадыкшылдың үндезини» деп чаа рубриканы килдис чаа чылда ажыдар.

Спорттуң техниктиг болгаш шериг-дузалал хевирлерин шериг назыны четпээн оолдарның ортузунга массалыг болурун чедип алган ДОСААФ-тың хоорайларда болгаш районнарда комитеттериниң, ооң эге организацияларының дуржулгазын солунга парлаарын килдис планнап турар. ГТО нормаларын дужаап турар үеде ёзу барымдаалаар чижектерни бо талазы-биле чер-черде партия, совет организацияларының, профэвилел, комсомол, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарда спорт ажылының эки болгаш багай талаларын анализтеп бижээн чүүлдерни доктаамал бээр.

Аныяктарның мөзү-шынар кижизидилгезинге күш-культура болгаш спорттуң салдары улуг. Аңаа үндезилээш, мөзү-шынар кижизидилгезиниң талазы-биле эки черлерниң дуржулгазының дугайында материалдарны келир чылын парлаар. Бедик турачоруктуг, эрес-дидим болгаш шыдамыккай чорукка, күш-ажылга болгаш Төрээн чуртун камгалаарынга белен болурунга база спортчу харылзаалар таварыштыр интернационалчы кижизидилге дугайында айтырыглар килдистиң ажылынга база бир кол черни ээлээр.

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУЛАР! Редакцияның информация болгаш спорт килдизиниң парлап турар чүүлдеринге, материалдарынга холбаштыр үнелиг сапал-оналыңарны киирип, чаа чылда кандыг-кандыг айтырыглар кодурзе эки деп бодаар силер, ол бүгүнүң дугайында боттарыңарның сапал-оналыңарны киирген материалдарны бисче чорударыңарны манап тур бис.

СЭТА-НЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Польша Улус Республиказа улуг ужур-дузалыг болуушкуннар болган. ПУР-нуң Күрүне Чөвүлели конституцияның чүүлдеринге дүүштүр бүгү чурттуң девискээринге шериг байдалын чарлаан. В. Ярузельский баштаан Национал камгаланыышкынның Шериг Чөвүлели тургустунган.

Ап чоруткан хемчеглер кризистен Польшаның үнеринге чогумчалыг байдалдарны тургузар, хоойлу-дүрүмнү камгалаар болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун тургузар сорулгалыг болуп турарын Национал камгаланыышкынның Шериг Чөвүлелиниң баштыңы медеглээн.

Польшада кылдынган ол бүгү базымнар ооң иштики хереэ болуп турары черле билдингир. Барыын чүкте чамдык бөлүктерниң кылып турары ышкаш, ол болуушкуннарны ооң өскээр көөрүн чүгле поляктарның эргезинде херектерге холгаарлаашкынның оралдажыышкыны кылдыр санаар апаар.

Польшада социализмниң дайзыннары амгы ниитилел тургузуун дүжүрерин боттарының сорулгазы кылдыр салбышаан, чуртта кризисти өжегерээн хаптыладып база ооң экономиказын сандарадып, Польша Улус Республиканың хамаарышпас чоруун кыжаныышкынга таварыштырган.

Фашизмге удур кады демиселге тургустунган болгаш ооң соондагы он-он чылдарның дургузунда бүгү талалыг хогжээн поляк болгаш совет улустарның аразында акы-дуңма найыралды ол күштер бүгү аргалар-биле божаңнадырын кызыдып турганнар. Олар антисоциалистиг, контрреволюсчу программаны идип үндүргеш, боттарының хөделиишкиннери-биле Польшаның Варшава Керээзин ёзугаар эвилелчи хүлээлгелерин күүсединге дорт айыылды тургускан, ындыг чорук ол Керээниң киржикчилери бүгү күрүнелерниң айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга шуут кыжанып келген. Социалистиг хамаарышпас Польшаның чурт иштинде дайзыннары Барыын чүкче чамдык даштыкы бөлүктерден деткимчени ап турган.

Совет удуртулга, бүгү совет кижилер Польшада болгаш ону долгандыр болуушкуннарны кичээнгейлиг көрүп турар деп медеглээрин СЭТА-га дааскан. Польша-совет найырал Польша күрүнениң эрге-ажыктарының, Польшаның кызыгаарларының урелтинмезиниң кол үндезини боор келген болгаш боор артар-даа база ол Варшава Керээзиниң чарылбас кезээ, күрүнелерниң социалистиг дем каттыжылгазының кежигүнү боор артар дугайында В. Ярузельскийниң медеглели оларның сеткил ханыышкынын болдурган.

Совет улус акы-дуңма поляк улуска Польша күрүнениң салым-чолунга төөгүлүг ужур-дузалыг чурттуң мурнунда турар берге сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээрин, социализмниң болгаш тайбыңның оруу-биле Польша Улус Республиканың хажык чок хөгжүлдезин идегелдиг хандырарын күзеп турар.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бөгүн – Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, партия болгаш күрүне ажылдакчызы, сураглыг совет чогаалчы С. К. Токаның төрүттүнген хүнүнден бээр 80 чылы

ЧОН-БИЛЕ КАДЫ, ЧОНГА БЕРДИНГЕН АМЫДЫРАЛ

Бистиң республиканың калбак хөй-ниитизи, бүгү ажылчы чоннары партияның болгаш күрүнениң көскү ажылдакчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады, Тываның улустуң чогаалчызы Салчак Калбакхерекович Токаның төрүттүнгенден бээр 80 харлааның бөгүн демдеглеп турар. Тыва улустуң аас-кежиин дээш мога-шылаг чок демиселчиге, ооң кайгамчык салым-чолунуң талантылыг ыраажызынга ханы хүндүткелди илередип турар.

С. К. Токаның бүгү-ле медереддиг амыдыралы: тыва улустуң феодализмден сайзыраңгай социализмге чедир чижеглээр чүве чок кедурлүүшкүнү-биле, төөгүге ат-сураа билдинмес, караңгы-бүдүүлүк чоруктан совет улустарның интернационалчы улуг өг-бүлезиниң деӊ эргелиг кежигүнүнге чедир бодунуң чонунуң революстуг төөгүзү-биле ханы тудуш. Ооң амыдыралы долузу-биле төрээн чонунуң социал-аңгы болгаш национал бот-медерелиниң тыптып хевирлеттинеринге, ооң материалдыг болгаш угаан-бодал күштериниң социалистиг үндезинге ёзулуг долу чечектелиишкининге бүрүн бердинген.

Салчак Калбакхөрекович Тока 1901 чылдың декабрь 15-те ядыы араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Бо вектиң чажыды кижи болгаш, ол феодалдыг тургузугнуң үезинде арат чоннуң амыдыралының бүгү-ле аар-бергезин көрүп эрткен. Революция мурнунда Тывага ядыы кижилерниң берге-түреңги чоруунуң тодаргай херечизи болур—«Тос чадырга» чаш чылдарын ол чурттап эрткен. Бодунуң амыдыралының ол үезиниң дугайында С. К. Тока сөөлүнде мынча деп бижээн: «Мээң ынчангы амыдыралымның төөгүзү улуг эвес, ынчалзажок ол кыска төөгүге хилинчек-човулаң болгаш базындырыышкыннар хөй болган».

Тыва араттар-биле орус ажылчыннарның болгаш тараачыннарның ынчаарда кады чурттап чорааны Төп Тываның булуңнарының бирээзи Каа-Хем районну ынчан Бичи Енисей кожууну деп адап турган, ынчангаш Россияга революстуг болуушкуннарның өткүт чаңгызы хамыктың мурнунда аңаа дыңналып келгени черле таварылга эвес болган. С. К. Токаның чалыы назыны ол чаагай үндезинге дадыгып өскен болгаш бо айыттынган байдалдарның ужурунда ол социал талазы-биле деӊ эвес чорукту, орус-даа, тыва-даа чоннуң байлары-биле болгаш ядыыларының аразынга ынчаарда аңгының чөрүлдээлерин болгаш удурланыышкак чоруун тодаргай көрген. Ол төрүмелинден мерген салым-чаяанныг кижи болганда, бодунуң амыдыралы оруунга кымның-биле кады чоруурун, кымга удур демисежирин революция мурнундагы ол чылдарда эки билип алган. А кажан Улуг Октябрьның херели ооң төрээн черин чырыдыпканда, ол тыва болгаш орус бөлүк хөлечиктер-биле кады Каа-Хемниң кызыл партизаннарының отрядынга каттыжып кирген. Оларның-биле кады революстуг ажылчыннарның болгаш тараачыннарның, күш-ажылчы араттарның ортузунга С. К. Тока ажылдап, демисежиишкен, 1921 чылда Тывага улусчу революцияның тиилелгезин уткаан.

Чаа амыдырал дээш, ооң революсчу-демократтыг, социалистиг эде тургузуушкуну дээш арат чоннуң демиселин баштаар сорулгалыг улусчу-революстуг партияга идей-теория талазы-биле белеткелдиг кадрлар херек апарган. С. К. Тока баштайгы он тывалар-биле кады Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының Коммунистиг университединге өөренири-биле 1925 чылда Совет Эвилелинче чорупкан. «Марксизм-ленинизмни өөренип эгелээш, доктаадып турар бүгү чүүлдерни мыраңай чаа ёзу-биле көөр апарган бис» деп, С. К. Тока Москвага өөренип эгелээн үезин ынчаар бижээн. Бүгү амыдыралында бүрүн үндезинниг идей-теоретиктиг белеткелди шыдамыккай өөредилгениң чылдары аңаа берген болгаш политиктиг ажылдакчы кылдыр ооң кижизиттинеринге база дадыгарынга шиитпирлиг рольду ойнаан. В. И. Лениниң удуртулгазы-биле хөй чылдарда ажылдап, баштынчыны чеңгис эвес удаа көрүп база дыңнап чораан большевиктер КУТВ-ка С. К. Токаның салым-чолунга кирипкенин сөөлүнде ол сактып бижээн. Ниитилел болуушкуннарын ленинчи ёзу-биле көөрүн, кижилерге ленинчи хамаарылгалыг болурун, ажылды ленинчи ёзу-биле көөрүн олар студентилерге дамчыдып берген. ВКП (б)-ниң хүрээлеңинге С. К. Токаның киргени ооң ажыл-амыдыралынга улуг ужур-дузалыг болганын онзалап демдеглээр херек.

1929 чылда С. К. Тока өөредилгезин дооскаш, төрээн Тывазынга чанып келген болгаш Тываның Араттың революстуг намының Төп Комитединге, улусчу күрүнениң чазаанга политиктиг, организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг хайныышкынныг ажылды дораан-на эгелей берген. Ол үеден бээр С. К. Тока бодунуң амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир бүгү күжүн, билиин болгаш байлак дуржулгазын чоннуң аас-кежиинге берип келген. Баштай ол ТАРН ТК-ның ийиги секретары болбушаан, ТАРН-ның культура ламызының салбырының хүлээлгелерин хары угда күүседип турган. 1932 чылдан 1944 чылга чедир ТАРН ТК-ның Чиңгине секретарынга, а ооң соонда СЭКП-ниң Тыва область комитединиң бирги секретарының харысалгалыг албан-хүлээлгезинге узук чок үргүлчү ажылдаан.

Тыва Арат Республикага боттандырган депшилгелиг бүгү кол чаартылгалар С. К. Токаның ады-биле болгаш чаагай үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазы-биле холбаалыг болган. Хөгжүлдениң капиталистиг үе-чадазын ооп эртпишаан, Тываны социализмче шилчидип кирер талазы-биле ТАРН-ның чиңгине шугумун боттандырарынга ол улуг салыышкынын кирген. ТАРН-ның удуртулгазы-биле, С. К. Токаның идепкейлиг киржилгези-биле арат чон тургузукчу күш-ажылче кедүрлүп үнген болгаш улусчу-демократтыг тургузугнуң доктаамал быжыглаашкынының байдалдарында социал-экономиктиг чугула чаартылгаларны боттандырган. Феодализмниң политиктиг болгаш экономиктиг системазы узуткаттынган, экономикага ажыл-агыйның социалистиг хевири тургустунган, чоннуң угаан-бодал амыдыралынга социалистиг идеология бадыткаттынып тургустунган. Ажылчы чоннарның интернационалчы кижизидилгезиниң, тыва улустуң орус болгаш ССРЭ-ниң өске-даа улустары-биле акы-дуңма найыралды быжыглаашкынының талазы-биле улуг ажылды ТАРН чоруткан. Тывага культура революциязын калбартырының эгези болган тыва бижикти совет эртемденнериниң дузазы-биле 30 чылдарның эгезинде чогаадып тургузарынга С. К. Токаның ачы-хавыяазы аажок улуг.

Капиталистиг эвес оруктап социализмче чурттуң хөгжүлдезин ТАРН-ның удуртулгазы-биле боттандырган. ТАРН-ның удуртукчу ролюн быжыглаарынга, марксизм-ленинизмниң принциптеринге ооң идей-организастыг быжыгыышкынынга Коминтерниниң болгаш ВКП (б)-ниң идейлиг салдары болгаш практиктиг дузазы кайгамчык улуг болган. Большевиктер партиязының, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң шылгараңгай хөй ажылдакчылары-биле С. К. Токаның хууда ужуражыышкыннарын бедик-биле үнелээр херек. Г. Димитров, П. Тольятти, В. Пик, О. В. Куусинен, К. Готвальд, Д. Ибаррури, Ван Мин, Д. З. Мануильский, Н. К. Крупская, Е. Д. Стасова-биле болгаш оон-даа өскелер-биле ол ужуражып чораан. Коминтерниниң VII конгрезиниң ажылынга С. К. Тока 1935 чылда киришкен, ТАРН-ның Коммунистиг Интернационалдың күзээр эргелиг салбыры кылдыр бодунуң хүрээлеңинге аңаа хүлээп алган чоруу Тываның Араттың революстуг намының удуртукчу ролюн күштелдирериңге улуг салдарлыг болган.

Совет улустарның акы-дуңма өг-бүлезинге тыва улустуң эки тура-биле каттыжып киргенинге С. К. Токаның хууда ачы-хавыязы улуг. «Неделя» солунуң байырлал анкетазынга ол ханы чоргаарланыышкын-биле мынчаар демдеглээн: «Бодумнуң салым-чолумну чонумнуң салым-чолундан аңгы кылдыр бодап шыдавас мен. Ынчаарга тыва улустуң салым-чолу Совет Эвилелиниң улустарының салым-чолу-биле кезээ мөңгеде каттышкан төөгүлүг хүн мээң салым-чолум-биле холбашкан эң тураскаалдыг болуушкун болган. Ол дээрге, 1944 чылдың октябрь 11-де болган». ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттыжып кирген тыва ниитилелдиң ооң мурнундагы депшилгелиг хөгжүлдезиниң чайлаш чок түңнели болган. Ол төөгүлүг болуушкунга иштики боттуг таарымчалыг байдалдар 1944 чылга чедир тургустуна берген.

Социал-экономиктиг болгаш политиктиг белеткелдер-биле чергелештир тыва улустуң социалистиг үзел-бодалдары, интернационалчы чоруу, совет улус-биле ооң ханы найыралы ССРЭ-ниң составынга Тываның каттыжып кирип болурунуң шиитпирлиг фактору болган. Тыва улустуң совет улус-биле найыралы Ада-чурттуң Улуг дайынының аар-берге чылдарында улам быжыккан. Кызыл Шеригге дузалаарының талазы-биле ажылчы чоннарның шимчээшкини бүгү Тывага калбарган. Ол патриоттуг ажылдың организакчылары ТАРН ТК, С. К. Тока боду боор турган. Ол Тываның ажылчы чоннарының делегацияларының удуртукчузу болуп, тулчуп турар шериглерге чаңгыс эвес удаа чедип, совет дайынчылар-биле, Совет чурттуң ажылчыннары болгаш колхозчулары-биле ужуражып, тыва эки турачыларны маадырлыг чорукче сорук кирип турган.

Тывага социал-экономиктиг болгаш культурлуг ханы чаартылгаларны боттандырып турган чылдарда, ССРЭ-ниң составынга ооң каттыжып киргениниң соонда-даа С. К. Токаның организакчы талантызы улам тодаргайы-биле илереттинген. Ол партияның область организациязын мергежилдии-биле баштап, партия обкомунуң, бүгү партия активиниң хөй талалыг ажылын удуртуп, СЭКП-ниң ленинчи национал политиказын амыдыралга чайгылыш чокка боттандырып чорудуп турган. Тываның ажылчы чоннарының совет үеде бүгү-ле чедиишкиннеринде С. К. Токаның могаг чок улуг ажылы кирип, аңаа интернационалчы патриоттуг изиг чүрээ, ооң эчис сорулгаже тура дүшпес күвел-чүткүлү бердинген. Партияның область организациязы социал-экономиктиг болгаш культура талазы-биле дыка хөй нарын айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээн. Ол дээрге арат ажыл-агыйларны кооперастыварып доосканы, колхозтарны болгаш совхозтарны тургусканы, көшкүн араттарны сууржуп амыдыралче шилчиткени, оларның социал амыдырал-чурттаалгазын социалистиг ёзу-биле чаартыы тургусканы, чурттаалга бажыңнарын, школаларны, клубтарны, кедээге өске-даа тудугларны тудуп тургусканы-дыр. Ол дээрге үлетпүр болгаш транспорттуң бүдүрүлге черлерин тудуп тургусканы, чурттакчылыг черлерни электрижиткени болгаш радиожутканы-дыр. Ол дээрге чоннуң бижик билбес азы бичии билир чоруун узуткааны, баштай эге, а оон соонда бүгү-ниитиниң чеди чыл өөредилгезин боттандырганы, культураны болгаш кадык камгалалын хөгжүткени, улус ажыл-агыйынга кадрларны белеткээни болгаш оон-даа өске дыка хөй чедиишкиннер-дир. Бо бүгү сорулгаларны СЭКП обкомунуң, ооң бирги секретары С. К. Токаның дорт удуртулгазы-биле боттандырып чорудуп турган. СЭКП ТК болгаш Совет чазак Тываның хөгжүлдезиниң кол-кол айтырыгларын шиитпирлээринге канчаар-даа аажок улуг дузаны чедирген, олар ооң экономиказын болгаш культуразын көдүреринге, ажылчы чоннарның амыдыралының деңнелинге хамаарышкан хөй-хөй чугула документилерни хүлээп алган.

С. К. Токаның онзагай чүгү ооң чон-биле ханы харылзаазы боор чораан. Аңаа эң-не янзы-бүрү мергежилдиң болгаш улуг-биче харназылыг кижилер баар турганнар. Ол бөдүүн ажыл-ишчилерни онза хүндүткел-биле көөр, оларның амыдырал-чурттаалгазын, ажыл-ижин ханызы-биле үнелеп көөр, дузаны көргүзүп, эки сөстер-биле деткиир, сүмелээр чораан. С. К. Тока кижилерни сырый эвилелдээр кайгамчык мергежилдиг боор, оларның демниг ажылын ылап организастап билир турган. Кадрлар-биле ажылды ол бедик негелделиг, партийжи принципиалдыг болгаш ажыл-херекчи чорук-биле холбаштырбышаан, оларның чогаадыкчы аргаларынга ханызы-биле бүзүрээр турган.

С. К. Токаның бүгү-ле кайгамчык амыдыралы төрээн Коммунистиг партия-биле тудуш холбаалыг. Партияның болгаш улустуң идеалын ол бедик-биле үнелеп, бодунуң бүгү сагыш-сеткилин, хайныгып чоруур энергиязын оларның херээнге кызыгаар чок бараан болурунга бүрүн берген. С. К. Тока СЭКП-ниң XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV съездилериниң делегады бооп, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидатка, партияның XXIV съездизинге — СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге соңгуткан. Ол ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ийиги чыыжындан сески чыыжынга чедир депутады, область Совединиң, а ооң соонда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады бооп чораан.

С. К. Тока бодунуң партия күрүне болгаш хөй-ниити ажыл-чорудулгазын чечен чогаал-биле чедиишкинниг холбаштырып турган. Ол тыва чечен чогаалдың үндезилекчизи бооп турар. Бүдүжүнден талантызы, амыдыралды болгаш кижилерниң ажыл-херектерин чогаадыкчы ёзу-биле көөр онзагай талазы, аңаа немештир кайгамчык улуг амыдыралчы болгаш партийжи дуржулгазы ёзулуг чогаалчыны—тыва улустуң боттуг сайзыралының дугайында, улустуң тургузукчу ижиниң болгаш ооң угаан-бодал чаартылгазының, социалистиг интернационализмниң болгаш совет патриотизмниң сорую сиңниккен уран-чечен чогаалдарының авторун чаяаган. «Чоннуң амыдыралының төөгүзүнде эң чугула үе-чадазының чыл демдеглели» деп критиктерге адаткан «Араттың сөзү» трилогия база чогаалчының чечен чогаал ажылында кол черни ээлеп турар. Трилогияның баштайгы номунга 1951 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын тывыскан болгаш ону Совет Эвилелиниң база даштыкы чурттарның-даа улустарының дыка хөй дылдарынче очулдурган. Литературоведтерниң чаңгыс эп-сеткилдиг үнелеп турарын ёзугаар алырга, «Араттың сөзү» тыва чечен чогаалга роман жанрының эгези болган. Ында тыва улустуң бүгү чечен чогаал дуржулгазы [illegible], ооң эң чаа төөгүзүнүң эң көскү үе-чадалары илереттинген.

С. К. Токаның чогаалдарын номчааш, бистер ону чогаал аргаларын мергежилдии-биле ажыглап билир чуруккчу, болуушкуннарның чорудулгаларының диалектиказын, оларны чогаал талазы-биле шын анализтээрин, реалистиг чогаалдың дүрүм ёзугаар чүүлдерин шыңгыы сагыыр чогаалчы-ажылдакчы кайгамчыктыг бүдүш-туруштуг болгаш салган сорулганың эчизинге чедирер кижи кылдыр көрүп турар бис.

С. К. Токаның чогаал ажылы социалистиг реализмниң чамдык айтырыгларын улам ынай ажылдап кылырынга, чаа ужук-бижиктиг болган улустарның литературазының болгаш уран чүүлүнүң тургустунарының дүрүм ёзугаар чүүлдерин билип алырынга чугула материал бооп турар.

С. К. Токаның кайгамчыктыг, бүгү талалыг талантызының өске бир талазының дугайын база чугаалаар херек. Ол хүн бүрүнүң чай чок партийжи политиктиг, социал үре-түңнелдиг чогаал ажылы-биле чергелештир республикага эртем-шинчилел херээн хөгжүдеринге база улуг үлүүн киирген. Ол боду эртем-теорияга хамаарыжыр эвээш эвес ажылдарны бижээн. Тыва улустуң төөгүлүг салым-чолунга Улуг Октябрьның күчүлүг, шиитпирлиг салдары, Тываның Араттың революстуг намының төөгүзү, революция мурнунда орус-тыва чоннуң харылзааларының бурунгаар депшилгелиг ужур-дузазы, Тывага бүдүрүкчү күштерни хөгжүдериниң болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыглары, ажылчы чоннарның интернационалчы кижизидилгезиниң болгаш тыва улустуң өске-даа совет улустар-биле найыралын улам быжыглаарының айтырыглары — С. К. Токаның шинчилел ажылдарының тематиказының ыракта четче эвес даңзызы ол-дур, ол бүгүде эң чугула ужур-дузалыг шын түңнелдерни болгаш ниитилештирилгени кылгылаан. Ооң редакторлааны болгаш идепкейлиг киржилгези-биле үндезин эртем ажылы «Тываның төөгүзүнүң» ийи тому парлаттынып үнген.

Генерал-лейтенант С. К. Тока совет кижилерни политиктиг серемчилелдиң, социалистиг Ада-чуртка бердинерниң ёзузунга кижизидерниң айтырыгларынче улуг кичээнгейни салып, ажылчы чоннарның аныяктарының ортузунга шериг-патриоттуг ажылдарны боттандырып чорударынга идепкейлиг киржип турган.

С. К. Токаның амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы чон-биле тудуш болбушаан, улуска бараан бооп чораан. Ооң хөй талалыг партийжи-күрүне, литература-чогаал ажылы улустуң аас-кежииниң, оларның чаагай чоруунуң болгаш чечектелиишкининиң дугайында сагыш салыышкыны-биле сиңниккен. Ооң кайгамчыктыг кижизиг, бөдүүн болгаш эвилең-ээлдек чоруу дээш чон аңаа аажок ынак турган. Ооң ачы-хавыязын бүгү улустуң хүлээп көрүүшкүнүнүң илерели аңаа Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты тывысканы, чеди Ленин ордени, Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени, Тыва Арат Республиканың болгаш Моолдуң орденнери болгаш медальдары-биле ону шаңнааны болур.

Коммунистиг партияның алдарлыг оглу—Салчак Калбакхөрекович Токаның улуг болгаш кайгамчык амыдыралы партияның болгаш улустуң херээнге кызыгаар чок бараан болурунуң үлегер-чижээ болур.

Бодунуң кайгамчыктыг чаңгыс чер чурттуу, сураглыг совет чогаалчы, партия болгаш күрүне ажылдакчызының төрүттүнген хүнүнден бээр 80 чыл болганын бо хүннерде демдеглевишаан, бистиң республиканың ажылчы чоннары, күш-ажылчы араттарның революстуг оттуушкунунга, оларның чаа социалистиг амыдыралче шимчээшкининге, Совет Тываның экономиказын болгаш культуразын хөгжүдеринге оон кайы хире хайныышкынныг энергиязын, үре-түңнелдиг күш-ажылын болгаш чаагай сагыш-сеткилин үндүргенин утпаан болгаш эки билирлер. Амгы үеде оларның кылып турар бүгү чүүлдери дээрге, коммунизмниң өндүр-улуг идеалдарының эрге-ажыктары" дээш тыва совет чериниң алдарлыг оглунуң күзел-бодалын уламчылап, боттандырып турарын Тыва АССР-ниң ажылчыннары эки билирлер.

Республиканың коммунистери, комсомолчулары, бүгү ажылчы чоннары партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ноябрь (1981 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, ол Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң чугаазында салдынган сорулгаларны, чаа беш чылдың планнарын күүседир дээш кызымаккай ажылдап турарлар. Салчак Калбакхөрекович Токаның төлептиг хамаатызы болган беллинген оглу болуп чораан ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын—хөй националдыг совет улустуң улуг байырлалын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш күш-ажылчы коллективтерде, ажылчы чоннарның ортузунда улам калбарып турар.

Г. ШИРШИН,
СЭКП обкомунуң бирги секретары.

ОНЗАГАЙ БҮДҮШ

1944 чыл. Ол дээрге Тываның амыдыралында эң төөгүлүг чыл-ла болгай. Ада-чурттуң немец-фашистерге удур хосталга дайынының кадыг-дошкун чылдарының бирээзи турган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, Бүгү-эвилел старостазы Михаил Иванович Калинин акы-дуңма Тыва Арат Республиканың төлээлериниң баштыңынга сөс берген.

Тываның Араттың революстуг намының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, ынчан чаа-ла 43 харлыг турган Салчак Калбакхөрекович Тока арай сүрээдей аарак, ынчалза-даа кашпагайы кончуг тура халааш, тыва чоннуң эрткен оруун, эчис күзелин арыг орустап чугаалап, Тыва Арат Республиканың Биче хуралының VII онза сессиязындан хүлээп алган Декларацияны бедик сорунзуу-биле номчуп бадырыпкан. Президиум кежигүннери С. К. Токаның ол сорук киргеш чугаазын кончуг кичээнгейлиг дыңнап олуруп-олуруп, чаңгыландыр адыш часкап хүлээп алган. Тыва улустуң шылгараңгай оглу бодунуң чонунуң ол дилээн айыткаан Декларацияны Михаил Ивановичиге ийи холдап аппарып бараалгаткан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму тыва улустуң ол дилээн Ада-чурттуң немец-фашистиг араатаннарга удур хосталга дайынының ындыг берге өйүнде хандырган.

Ол дугайын Дарга сөөлүнде мынча деп хөөреп чугаалаар чүве:

— Бо дег ынчаар сүрээдеп чорбаан мен. Тывамны, ооң чонун бодап келгеш, харын туттуна берген болдум. Арат чоннуң айбызынга чораан, аас-кежиин авыралдап чораан улус аңгадаарга кайын болур але — дигилээш, Дарга чаа-ла каттыргылаан. — Президиум кежигүннери бүгү Совет Эвилелиниң хөй национал акы-дуңма улустарының өмүнээзинден, Коммунистиг партияның, Совет чазактың өмүнээзинден байыр чедирип, бистиң-биле кады аажок өөрүп байырлап турарлар болгай! Михаил Иванович сүг дээрге мени оглу дег ышкаш, чыыра куспактагылааш, шыыраа кончуг, бөөлдеп-бөөлдеп, чыттагылаарга, мөңгүн салының хоюг чаагайы кончуг, Семен Михайлович Буденный ээр чалгыны дег салын ол-бо талаларынче ээргилей туткулааш, бистерниң эгиннеривисче часкагылааш, хөөреп турган.

Салчак Калбакхөрекович Токаны бистиң тыва улус Дарга деп хүндүлеп чаңчыга берген. Дарга дээрге-ле эш С. К. Тока деп билир.

Мынчангаш Дарганы мен эң баштай-ла 1930 чылдың августа Шагаан-Арыг хоорайның адаанга Улуг-Хем кыдыынга турган пионер лагеринге тургаш көрген-дир мен. Ол бистиң майгынывысты, столоваявысты, спорт шөлүвүстү көрүп, бистиң-биле хөөрежип, эштип, ча-согуп алып, чаржып — бистиң-биле кады каш хонук эрттирген.

1945 чылда ССРЭ-ниң Дээди Совединге Тыва автономнуг областан эң баштай соңгуткан депутаттар — С. К. Тока, А. М. Чымба, И. Я. Куварин, М. С. Кудажы, С. К. Кочетов, М. А. Сереңмаа база мен соңгукчулар-биле ужуражып, Москвага сессияларга чоруп турар үелерде Дарганың ажылының хөйүн, човаг-дыш чогун, хөй арга-дуржулгазын, чугаалажып олурар кижизин чайгаар хаара тудуптарын көрдүм,—бо бүгү, онзагай бүдүжү шынап-ла кайгамчык!

1945 чылдың июньда депутаттар эң баштай Москваже сессияже аъттанган. Ол сессия Тиилелгениң сессиязы болуп төөгүге арткан. Баштайгы тыва депутаттар Тиилелгениң парадын көөр аас-кежиктиг болган. Дарга өөрүнге биезки-ле чаңы-биле баштактаны кааш чагып олурган:

— Че, көрдүңер бе, Тывавыс улуг Совет Эвилелиниң бир аныяк областы болган, канчап билир, вам чазак авыралында моон соңгаар республика-даа апаар чадавас. Мыйыттың сагыжы таңды бажында дээр болгай. Ындыг але, ыңар малчын!— дээш Михаил Суванович Кудажы малчындан айтырган.

— Ындыг-ындыг, Дарга!— деп деткип каан.

— Ам бистен хамаарыжыр, кызып эки ажылдаар —деп, Александр Маныгеевич улаштырган.

Кремльге Тиилелгениң сессиязы хуралдап турар үеде Эвилелдиң Совединиң депутады Салчак Калбакхөрекович Тока ынаар бурушаар саадап турган. Чапсар үезинде Дарга база-ла депутаттар-биле хөөрешкен, оларны каттырткан турар.

— Хоо, эш Тока, Советтиг болганыңар-биле байыр чедирип тур мен! — деп-ле кайы-бир депутат ону кончуг таныыр, ооң-биле хол чок хөөрешкен турар.

Тиилелгениң сессиязы ажылын доосканы соонда, июнь 24-те Кызыл шөлге Тиилелгениң төөгүлүг шериг параду болган. Акы-дуңма хөй национал депутаттар-биле кады тыва депутаттарны Тока дарга баштадып алгаш, ол парадты көөр аас-кежиктиг болган.

Парад доозулган соонда Кызыл шөлде чоң дээрге далай-ла!

— Дүргедеңер, менден черле чыдып калбаңар, аза бээр силер, харын-даа холдарыңардан туттунчуп алыңар! — дээш Дарга өөрүн эдерткеш, хайым чоң аразы-биле Мавзолейниң баарынче чоруп каан. Бастырган хамык-ла фашист туктарны Парад соонда Мавзолейниң доразынче октагылапкан. Дарга өөрүнге ону көргүзер дээш эдертип эккелген. Жуков, Ворошилов, Будённый, Рокоссовский баштаан хамык маршалдар, генералдар ону долгандыр ында турган. Оларны көөрү бир солун болган.

Салчак Дарга кончуг-ла ажылгыр кижи. Ооң-биле кады районнарже, Москваже чоруп, ооң чогаалдарын белеткежип тура, оон хойнуу-ле өөренип чораан мен. Кежээ орайга чедир классиктиг чогаалдар номчуур. Эртен эртежик бижиттинер ындыг чогаалчы. Ооң бир ынак чүвези — спорт. Эштир, хаактаар, конькилээр, хол бөмбүү ойнаар, шыдыраалаар — ол чогаал, угаан ажылынга кончуг дузалаар дээр. Ооң чогаалдары — Тываның бүгү төөгүзү.

Леонид ЧАДАМБА.

СУРГУУЛ ЧЫЛДАРЫВЫСТА

Тыва Арат Республиканың бирги Улуг хуралының делегациязы-биле кады төлээ болуп, 1925 чылда Кызылга келгеш, хевээр артып калдым. Ынчан аңаа турган нам школазынга өөрениири-биле кирип алдым, өөредилге моол дылга чоруп турган. Ниитилел-политиктиг эртемнерге кичээнгейни онзалап турган. Өөрүм, шупту 50 кижи бис, республиканың кожууннарындан келген улустар-ла болгай.

Оон бээр-ле Салчак Калбакхөрекович Токаны билир мен: Иштики херектер министерствозунга ол чарылгалап ажылдап эгелээн. Удавааңда өөрениири-биле ону Москваже чоруткан. 1926 чылдың майда школа өөредилгезин доозулган, нам курстарынга өөредилгени уламчылаары-биле мени Кызылга арттырып каан.

Ынчангы ТАРЭ Төп Комитединиң бирги секретары Иргит Шагдыржап мени августуң эгезинде келдирткеш, Чөөн чүк улустарының Москвада коммунистиг университединче Тываның 5 аревэчилерин өөредип чорударының дугайында Аныяктарның Коммунистиг Интернационалындан телеграмма келгенин дыңнатты. Оюн Карасыхаа, Татьяна Сат, Оюн Чиичиг-оол, Чооду Начын, мен август 10-да өөрениири-биле Москваже чорупкан бис. Аңаа чеде бээривиске чаңгыс чер-чурттугларывыс, оларның аразында С. К. Тока, баштайгы үеде өл хелемечилеп турган. Москвага бистерни уткуп алган. Ниитилел эртемнерин шиңгээдип алырынга Салчак Калбакхөрекович университетке өөренип турган чылдарывыста улуг дузазын биске чедирип турду. Партия төөгүзүн, революстуг шимчээшкинниң төөгүзүн өөренииринге, төп солуннарның номчулгазын суббота санында организастаарынга ол идепкейлиг киржип келген. 1929—30 чылдарда тыва бижикти чогаадып тургузар ажылче кирипкен. Ынчан Пальмбах-биле бисти база С. К. Тока таныштырып каан.

Кызылга 1929 чылда ээп келген бис. С. К. Тока-биле кады ажылдап келген чылдарымда ажылды организастаарын, айтырыгны азы херекти шиитпирлээрин оон дыка хойнуу өөренип алган мен. Кижилерге, ылаңгыя кырганнарга, херээжен улуска ол кончуг эптиг-ээлдек чораан.

Теоретиктиг материалдар база бодунуң чогаалдары-биле ажылга хөй үе-шакты С. К. Тока ажыл шагының соонда үндүрүп турган. Ол угаанныг, салымныг база эштеринге сагыш човаангыр кижи.

Седип-оол ТАНОВ,
1929 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, персоналдыг пенсионер.

ЧОГААЛЧЫНЫҢ НОМНАРЫ

С. К. Токаның чогаалдары 1931 чылдан бээр солуннарга парлаттынып эгелээн. Оларны «Херээжен» (1935), «Үр даргалыга үш чыл болдум» (1938), «Мээң сактыышкыным» (1941), «Тос чадырда» (1953) деп тускай номнар кылдыр парлап үндүргенин школачы чылдарымда-ла номчуп эгелээн мен. Чогаалчының баштайгы шиилерин боттыңгыр уран чүүл коллективтери, театрның артистери сценага ойнап көргүскен.

Чогаалчының 25 чылда бижип келген кол ажылы— «Араттың сөзү» (1950, 1964 ч.ч) бүгү делегейге суражып, Европа, Азияның чарбы ажыг дылдарында очулдуртунган. «Правда», Гослитиздат, Коми АССР-ниң база Тываның ном үндүрер черлери, «Современник», «Советский писатель», «Советская Россия» база Барыын Сибирьниң ном үндүрер чери ол чогаалдың үш номун каш удаа орус болгаш тыва дылдарга парлап үндүргүлээн. Ниитизи-биле делегейниң парлалгазынга ооң номнары 50 ажыг катап парлаттынган.

С. К. Тока сөөлгү чылдарда боттуг амыдыралдың чижектеринге үндезилеттинген элээн каш тоожуларны бижээн. Олар «Чаа Тыва—Октябрьның оглу» (1957), «Ада көрбээни—оглу көөр» (1963), «Ийи хемниң баштары» (1965), «Чоннуң оглу» (1970), «Хайыраканчылар» (1971) деп аттар-биле үнгүлээн.

«Тыва литератураның библиотеказы» деп 21 томнуг серияга С. К. Токаның «Чогаалдар чыындызын» беш том кылдыр парлаан, ооң бешки тому чогаалчының 80 харлаан юбилейиниң мурнуу чарында чырыкче үнген. Беш томнуң ниити хемчээли 106 парлаар ыма, тиражы 22 муң кезек болган. «Чогаалдар чыындызының» баштайгы үш томунда «Күш-ажылдың болгаш иениң маадыры», «Бөрүлерни аңнаары», «Соңц Дава», «Доңгүр-оол», «Боттанган күзел» болгаш өске-даа тоожулар, чечен чугаалар, очерктер, шиилер кирген. Ында чогаалчының 1939—1941 чылдарда эдилеп чораан блокноттарындан алган хүн демдеглелдеринден үзүндүлерни болгаш чогаалчының архивинден алган доозулбаан тоожуларын база парлаан. IV болгаш V томнарда «Араттың сөзүнүң» үш номун бүрүнү-биле киирген. «Чогаалдар чыындызының» томнарын чогаалчының ажыл, амыдыралының янзы-бүрү үелеринде тырттырган фото-чуруктар-биле каастаан. М. Шолохов, А. Коптелов, С. Эллан, М. Кильчичаков, Д. Жаларааев, Г. Чимитов, Р. Гамзатов-биле Тывага келген А. Прокофьев, С. Щипачев, В. Кожевников, П. Бровка, М. Танк болгаш өскелер-биле-даа чогаалчының найыралчы харылзаалыг турганын оон көрүп болур.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады, Тываның улустуң чогаалчызы С. К. Токаның «Араттың сөзү» деп чогаалы Совет Эвилелиниң акы-дуңма болгаш делегейниң улустарының хөй-хөй дылдарында парлаттынган.

БОТТУГ УДУРТУЛГА, ДУЗА ХЕРЕК

СЭКП Тыва обкомунуң IV пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Чаа-Хөл көдээ Совет, ооң күүскому болгаш мында хөй-ниити организациялары чамдык боттуг ажылдарны кылып чоруткулаан. Пленумнуң шиитпирлерин «Найырал» совхозтуң Шаңчы, Кара-Тал, Чаа Чаа-Хөл, Чаа-Хөл суурларынга, Ортаа-Хемге, Сарыг-Хөлге, Аргалыктыга болгаш сүт-бараан фермаларынга база хойжу бригадалар төптеринге калбаа-биле таныштырган. Бо талазы-биле совхоз директору Д. Ооржак, партком секретары М. Далык, көдээ Совет күүском даргазы А. Түлүш, ажылчын комитединиң даргазы Т. Чечек-оол чонга калбаа-биле таныштырып, нийти чоннуң саналдарын алган.

Бо доктаалга хамаарыштыр улус депутаттарының Чаа-Хөл көдээ Совединиң чанында улусчу дружина штавы элээн боттуг ажылдарны чон ортузунга күштелдирген. Сөөлгү 2 чылдарда ниитиниң корум-чурумун камгалаар ажылга боттарының улуг-хуузун киирип келген дружинниктер көдээ Советте көвей. Олар боттарының хостуг шактарында хөй удаа корум-чурум камгалажып, хулиганнар, оорлар-биле демисежип келген.

Совхозтуң Шаңчы салбырында Алдын-оол Түлүш, Василий Тергиин, Чаа Чаа-Хөлде Григорий Балбай-оол, Маны Насқыл, Кара-Талда Александр Чигдең, Хаваа Маадыр-оол, Очуржап Чиңгин-оол, Чаа-Хөлде Дугар-оол Дүнчүпмей, Чүсүнмаа Доозур-оол, Сундуй Кошкар-оол олар ындыг идепкейлиг дружинниктерге хамааржыр. Бо дружинниктер ниитиниң корум-чурумун камгалаарынга боттарының бар-ла арга-дуржулгазын харам чокка берип келгенин демдеглээри өөрүнчүг.

«Найырал» совхозта хөй-ниитиниң корум-чуруму мурнуузундан элээн эки тургустунган. Арагалаар, хулиганнаар чоруктар совхозтуң ыраккы салбыры Шаңчыда өске салбырлардан эвээш болуп турар. Мында салбыр эргелекчизи, анык коммунист Алдын-оол Түлүш хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар ажылды эки организастап тургусканын айтып чугаалаары өөрүнчүг.

Ынчалза-даа ниитиниң корум-чурумун үрээр, арагалаар, хулиганнаар чоруктар совхозтуң Кара-Тал, Үрбүн салбырларында ам-даа бар. Бо салбырларда дружинниктер дежурныйлаашкынче доктаамал үнмес, ооң уламындан корум-чурум үрээшкиннери болуп турар. Бо салбырның эргелекчилери корум-чурум быжыглаар ажылды кошкак чорудуп келген. Корум-чурум үрээшкини Чаа Чаа-Хөлде база бар болуп артпышаан.

Бистиң Чаа-Хөл көдээ Совет районда эң улуг көдээ Советтерниң бирээзи. Девискээр улуг болгаш чон мында көвей, көдээ Советте 2 ортумак школа бар. Бистиң совхозтуң ажылчын суурларында доктаамал ажылдавас, бир черден боду үнгеш, өскезинден үндүрткен чоруур кижилер ам-даа хөй болуп турар. Ниитиниң корум-чурумун сагывас, эртенниң-не садыглар чанында, карактары ыжа бергилээн, арагадан чудай берген, 11 шак чедерин четтикпейн манап тургулаар ийи-чаңгыс арагачыларны кижи көргеш, сеткилинден чексинер. Ындыг кижилер чүге бөданмас, өске аш-өөрүнден чүге эгенип ыятпас боор чүве ийик! Мындыг магалыг таагай үеде чурттап, ажылдап чораш, арагаже хандыыр, оон кедерезе шош-содаа үндүрер. Хулиганнаар бо кижилер шуут-ла ниитилел мурнунга буруулуг деп бодаар мен. Чамдык үргүлчү арагалаар ийи-чаңгыс кижилерниң бажың-балгадынга кире бээрге, бажыңының иштинде кижи көрүпкү дег, каракка илдигер чырык чүве чок, ижип-чип олурар аъш-чеми безин чок олурар боор чорду. Тыва улустуң мындыг үлегер чугаазын ынчан кижи дораан-на сактып кээр чорду: «Арага садарга — ядараар, анай садарга — байыыр». Бо үлегер домакта ылап шынны дорт сөглээн. Чамдык херээжен кижилер эр кижилерден безин артык арагалаар, хөй-ниити черлеринге үргүлчү ээрик көстүр, караанга көзүлген кижилерге чалчыыр, каракка чаржынчыг боор-дур. Өг-бүлези-биле арагалаар ийи-чаңгыс кижилер бистиң «Найырал» совхозта ам-даа бо хүннерге чедир бары чаржынчыг.

Хулиганнаар, арагалаар чоруктар-биле чергелештир чоннуң хуу-даа, совхозтуң-даа малын оорлаар чоруктар сөөлгү үеде көвүдээн. Бо чайын совхозтуң Кара-Тал салбырының хойжузу Касса Уйнук 78 ирттерни оорлаткан. Ону тып чадашкан. Чамдык кижилер-даа, малчыннар боттары-даа оорларны билир хирезинде, оларны сөглевес, ону чажырар боор-дур, ол дээрге эң-не багай чорук-тур. Совхоз когарап турар, а ийи-чаңгыс оор кижилер байып, семип, амдажып турары билдингир-ле болгай. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи пенсионер, моон мурнунда иштики херектер шугумунга ажылдап чораан, партком кежигүнү коммунист Андрей Сундуй оорларны истеп тударынга совхозта дружина составынга каш удаа улуг дузаны көргүзүп келгенин демдеглээри өөрүнчүг.

Бистиң совхоз төвү эрги Чаа-Хөл суурда неделяның 7 хонуунда албан организация черлери кежээки дежурныйлаашкынче 5 шактан эгелээштиң, кежээкиниң 11 шакка чедир үнүп турар. Боттарының дежурныйлаар графигин үспейн үнүп турар черлерге автопарк (удуртукчузу коммунист К. Серен-Чимит), район эмнелгези (улуг эмчи И. Чебодаев), Чаа-Хөл ортумак школа (директору З. Аржаалай), тубсанаторий (улуг эмчи Д. Артына) бо коллективтер хамааржыр. Оларның дружинниктери боттарының дежурныйлаар хүннеринде хөй-ниитиниң корум-чурумун эки тудуп турар. Боттарының дежурныйлаар графигин үзүп турар коллективтерге ясли-сад (эргелекчизи Х. Сертип), ажылчын кооперациязы (баштаар черинин даргазы В. Павлов) ышкаш коллективтерни хамаарыштырар апаар. Комсомол комитеди (секретары М. Борбак) база-ла хөй-ниитиниң корум-чурумун хайгаараар дежурныйлаашкынны үргүлчү үзүп, графикти сагывайн турар. Бо организациялар ниитиниң корум-чурумун быжыглаар дээш демиселди кошкак чорудуп турар.

Бистиң кожавыс «Ак-Туруг» совхозтуң Ак-Туруг болгаш Кызыл-Даг суурларында арага аймаан сатпаандаң бээр ам 2 чыл ажа берген, ол ышкаш бистиң совхозтуң Шаңчы, Чаа Чаа-Хөл, Кара-Тал суурларда арага аймаан сатпайн турар. Араганы чүгле бистиң совхозтуң төвү — Чаа-Хөл суурда садып турар. Арага аймаан мында садар ужурлуг чогуур шагындан эрте садар чүүлдер бар. Чаа-Хөл көдээ Совединиң күүскомунуң үндүрген шиитпирин болгаш ниити чоннуң хуралындан доктаатканың ёзугаар арага аймаан кежээ 5 шактан 7 шакка чедир садар турбуже, ажылчын кооперация ук доктаалды амдыгаа дээр күүсетпээн. Чаа-Хөл суур бичии суур хирезинде мында 3 кезек черде араганы садып турары шын эвес. Ол ышкаш Чаа-Хөл суурнуң аъш-чем садыгларында аъш-чем аймаа кончуг чегей, садыгларда янзы-бүрү марканың арага аймаа кончуг хөй. Чаа-Хөл көдээ Совединиң күүскомунуң болгаш ниити чоннуң хуралының шиитпирин ажылчын кооперация баштаар черинин даргазы В. В. Павлов чүге амдыгаа дээр күүсетпейн турарыл? ам черле айтырар өйү келген.

Чаа-Хөл көдээ Советте шупту 123 дружинниктерни 11 кижиден тургустунган дружина штавы удуртуп турар. Совхозта дружина кежигүннериниң хурал-суглаазын партком, көдээ Совет эрттирбейн келген. Чамдык үелерде совхозтуң дирекциязы дружина штавын машина-биле хандырбайн баргылаар.

Районнуң дружина штавы совхозтарда дружина штабтарын база багай удуртуп келген. Дружинниктерниң семинар-хуралдарын район төвүнге эрттирбейн келген. Ол ышкаш чамдык дружинниктерде демдек, шынзылга ам-даа чедишпес. Хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаары ол дээрге хамааты кижи бүрүзүнүң хереэ, бүгү-ниитиниң хереэ болгай. Ол ышкаш бисте хоойлу-дүрүмге хамаарышкан лекция, беседа аймаа ында-хаая болгулаар. Иштики херектер болгаш суд, прокуратура ажылдакчылары чон мурнунга эвээш көстүп, хоойлу-дүрүм дугайында тайылбырларны дыка эвээш кылып турар.

Т. СААЯ.
«Найырал» совхозта улусчу дружина штавының даргазы.

Хандырылгаңар кандыгыл?

КӨДЭЭДЕ БИР ПУНКТУДА

«Коммунизмниң херели» совхозтуң төвү Кочетово суурда Таңды районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң салбыры — чоннуң чагыгларын хүлээп алыр пункт ажылдап турар. Клавдия Александровна Халагаева эргелекчилээн бо пункт көдээниң чурттакчыларынга амыдырал хандырылга ачы-дузаа чедирерин экижидер сорулгазын багай эвес күүседип келген. Совхозтуң ажыл-ишчилери ону дамчыштыр амыдырал хандырылгазының бүгү ачы-дузазын ап турар.

Чурттакчы чоннуң киирген чагыгларын көрдүнген хуусаазында боттандырары чугула айтырыг. Ынчангаш хүлээп алыр пунктунуң ажылдакчылары районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели-биле харылзааны быжыктырып, оон негелдени күштелдирген. Телевизор, амыдыралдың нарын дериг-херекселдерин септээр мастерлер, баш дүгү таарар, чурук тырттырар кижилер комплекстиг хүлээп алыр пунктуга көрдүнген график ёзугаар кээп, чурттакчы чонга ачы-дузазын көргүзер баар. К. Халагаева биле Б. Оюн совхозтуң малчыннарын колдуунда неделя санында кезип, херек чагыгларны хүлээп ап турар. Чагыглар хаая эвес кирер. Ылаңгыя өг иштиниң дериг-херекселдери — кожеринге эптиг, биче хемчээлдиг стол, сандай, аптара чагыыр кижилер хөй. Ол чагыг четче күүсеттинмейн турар, ындыг болза-даа долу хандырар хемчеглер алдынып турар.

Клавдия Александровна биле Бичен Быраевна оларның ажылы чоннан чагыг хүлээп ап, ону дедир тарадыры-биле кызыгаарланмас. Чижээ, даараар хепти хүлээп ап, бышкап, боттары даараарлар.

Амыдырал хандырылгазының комплекстиг хүлээп алыр пунктузунуң бажыңы делгем, чагыкчыларга-даа, мында ажылдап-даа турар кижилерге таарымчалыг. Пунктуда дөрт өрээл бар. Оларның бирээзинге районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң цехтериниң кылыгларын бо-ла сада бээр. Кочетовчулар хереглелдерин оон садып ап чанчыкканнар.

1981 чыл адакталган. Чыл планын чедиишкинниг күүседиринге коллектив бүзүрелдиг. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң амыдырал хандырылгазын улам экижидип, ачы-дуза көргүзериниң хевирлерин калбартыры-биле баш дүгү таарар, чурук тырттырар черни тургузарын көрүп турар. Ол айтырыг келир чылын шиитпирлеттинер боор дээрзинге пунктунуң ажылдакчылары бүзүрелдиг.

В. КУУЛАР.

МЫНДЫГ БОЛУП БОЛУР БЕ?

Бай-Тайга районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде үш цех бар. Мында ажылдап турар кижилерниң мурнунда кол сорулга — чоннуң киирген чагыгларын эки шынарлыг, көрдүнген хуусаазында күүседирин хандырбышаан, ачы-дуза чедирериниң арга-хевирлерин калбартыры. Социалистиг хүлээлгелерниң кол негелделериниң бирээзи ол. Ол сорулганы коллектив кежигүннери канчаар боттандырып турарыл? Түс-түс цехтерниң ажылынга үндезилеп, ол дугайын чугаалаар бодай-дыр мен.

Даараныыга цеги. Мында платьелерни, эр улустуң чүвүрлерин даараар чагыгларны күүседип турар. Хептиң оон өске хевирлерин мында даарывайн турар, ассортимент кызыы. Ооң чылдагааны хеп бижар бижикчи чогу-биле тайылбырлаар болду. Цехтиң шевер холдуг ишчилериниң даараан хевиниң шынары багай эвес. Бир эвес платьеден өске хепти база бижып турган болза, цехтиң даарап турары хевиниң ассортиментизи калбак болур ийик.

Бүдүрүлге эргелелинде улуг цехтерниң бирээзинге идикти даараар болгаш септээр чер хамааржыр. Ооң мастерлери бир өг-бүле ишти — Ң. Абакин биле О. Пушина. Оларның ажылынга хамаарыштыр эки чүнү чугаалаар боор. Оларның кайызы-даа арагага сундулуг. Чүгле бо чылдың эрткен он айларының иштинде олар арагадан алды удаа эмнеткеннер. Мастерлер ажылга харысалгазын уттупкан чоруп турда, чагыглар көвүдээн, оларның хөй кезии күүсеттинмейн чыдып берген. Үш чыл чыгыы күүсеттинмейн чыдар чагыглар безин бар, чамдык материалдар үр чытканындан үрелген. Ол чагыгларның өртек-үнезин чагыг киирген кижилер баш удур төлеп каан турбуже, чагыг күүсеттинер ужурлуг хуусаазында боттанмайн турар. Ол талазы-биле хомудалды бүдүрүлге эргелелиниң директорунга киирерге «ам черле канчаарын билбес-тир мен» деп харыылаар. Бир эвес чугаа эргелелдиң чурук тырттырар цегиниң ажылынга чедер болза, аңаа харыы база ындыг болур бе? Чурук тырттырар черниң ажылы база негелдеге дүүшпес, идик даараар болгаш септээр цехтен дээредевес деп болур. Чүге дээрге мында ажылдап турар А. Хайын-курбааның ажылы кошкак, хүлээнген ажылынга харысалгазын кошкадыптар чоруктар бар. Чамдыкта ажыл шагы төңгелек чорда оон чугаа-сооду «үнүп» келген болгулаар. Ындыг харысалга чок болуп болур бе? Чурукка тырттырып алыр дээн кижилер Ак-Довурак кирер ужурга таваржып турар. Ооң-биле кады баш дүгү таарар мергежилдиг кижи өөредип алырынче бүдүрүлге эргелелиниң удуртукчуларының талазындан кичээнгей салдынмаанындан, баш дүгү таарар чер ажылдавайн турар. Шак септээр цех база тургустунмаан.

Бай-Тайганың чурттакчы чону телевизорну ийи чыл бурунгаар көрүп эгелээн. Телевизорлар үрелип эгелээн. Оларның септелгезин районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелин дамчыштыр чорудар. Телевизор септээр мастер мында чогундан, ону Кызылдан боор чалаар. Ол мастер телевизорну хүлээп алгаш, каш минута эрткен соонда баштай-ла негээр чүвези — септелгениң хөлезизи. Чүзү канчаар үрели бергенин билбейн-даа, чүгле акша төлээр апарган бис. Септелгеден үнген телевизорну бажыңга эккелгеш, ажылдадып чорунда-ла, катап эрги чаңы кирип келир таварылгалар бар. Амыдыралдың өске нарын дериг-херекселдериниң септелгезинге хамаарыштыр чүнү чугаалаар боор.

Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде ниити байдал мындыг. Ындыг болганда чоннуң хандырылгазын экижидер талазы-биле чогум мында чүү кылдынып турарыл? Бүдүрүлге эргелелиниң удуртукчулары аңаа хамаарыштыр чүге кандыг-даа хемчег албайн турарыл?

Ө-С. ИРГИТ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА БОЛГАШ ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

КОЛ АССАМБЛЕЯ СҮМЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). 1982 чылдың январь 1-ден 1986 чылдың декабрь 31-ге чедир Каттышкан Нациялар Организациязының Чиңгине секретарының албан-дужаалынга Хавьера Перес де Куэльярны (Перу) бадылаарын Айыыл чок чорук Чөвүлели КНО-нуң Кол Ассамблеязынга бир үн-биле сүмелээн.

КНО-нуң чаа Чиңгине секретарын КНО-нуң Кол Ассамблеязы дараазында неделяда соңгуур.

* * *

Х. Перес де Куэльяр 1920 чылда Лимага төрүттүнген. Католиктиг күрүне университединиң эрге факультедин Лимага доосган. Чурттуң элээн каш өөредилге черлеринге делегей эргезин болгаш делегей харылзааларын башкылап турган. Дипломаттыг албанга—1940 чылда кирген. Элээн каш чурттарга, оон иштинде 1969-1971 чылдарда Перунуң Совет Эвилелинге элчининиң албан-дужаалдарынга ажылдап турган. 1971-1975 чылдарда—Перунуң КНО чанынга доктаамал төлээлекчизи болган. Ооң соонда КНО-га харысалгалыг элээн каш албан-дужаалдарга база ооң иштинде КНО-нуң Чиңгине секретарының политиктиг тускай айтырыглар талазы-биле оралакчызынга ажылдаан.

КНО-нуң Чиңгине секретарының албан-дужаалынга 1971 чылда болгаш дараазында беш чыл хуусаалыг кылдыр 1975 чылда ийи удаа соңгуткан амгы Чиңгине секретарының бүрүн эргелериниң хуусаалары 1981 чылдың декабрь 31-де доостур.

ПОЛЬШАДА БАЙДАЛ

ВАРШАВА. (СЭТА). Польша Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң декреди-биле чуртка шериг байдалын декабрь 13-те чарлаан болгаш Национал камгаланыышкынның Шериг чөвүлелин тургускан. ПКАП ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский радио дамчыштыр чонга кыйгырыг кылган. Чуртка кыжаныышкынныг анархияның болгаш эрге-чагыргаже ажыы-биле чүткүп турар «Солидарностиниң» кедергей барыын үзелдиг күштериниң харысалга чок хөделиишкиннериниң уржуунда ол хемчегни ап чорутканын онзалап демдеглээн.

В. Ярузельскийниң кыйгырыын, Национал камгаланыышкынның Шериг чөвүлелиниң медеглелин болгаш чуртка шериг байдалын чарлаан дугайында Күрүне Чөвүлелиниң декредин радио-биле хөй удаа дамчыткан.

Национал камгаланыышкынның Шериг чөвүлелин тургусканы-биле чергелештир бүрүн эргелиг шериг комиссарларын томуйлаарын боттандырган болгаш министерстволардан күрүне министрлеринге чедир күрүне администрациязының органнарының ажыл-чорудулгазын контрольдаар эргени оларга тывыскан. Боттарының хүлээлгелерин күүседип чадаан кижилерни сагылга-чурум ёзугаар ажылындан дүжүрер эргени комиссарларга тывыскан.

«Солидарностиниң» кедергей барыын үзелдиг удуртукчуларын, а ол ышкаш антисоциалистиг чажыт организацияларның, ылаңгыя Кос-корнуң болгаш «Хамаарышпас Польша конфедерациязының» кежигүннерин туткан. Польшада ниитилел-политиктиг болгаш экономиктиг кризис дээш харысалгага онаалжыр бөлүк кижилерни база аңгылаан.

Чогуур органнарның баш бурунгаар чөпшээрели чокка шериг байдалының үезинде хуралдарны болгаш чыскаалдарны кылырын, номнарны цептередирин, парлаарын, информацияларны дамчыдарын хораан. Кандыг-даа ажыл соксадыышкыннарын болгаш удурланыышкынның хөделиишкиннерин кылырын болдурбас. Ниитилелдерниң, профэвилелдерниң, эвилелдерниң, а ол ышкаш ажыл-чорудулгазы күрүне тургузуунга кыжаныышкынныг организацияларның ажылдаарын түр када соксаткан. Оттуг боо-чепсектерниң болгаш частыр херекселдерниң ээлеринге оларны доп-дораан дужаарын саналдаан. Чуртка хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш шөлээн байдалды хандырар талазы-биле өске-даа хемчеглерни боттандырып турар.

Шериг байдалын чарлааны-биле холбаштыр Варшавага, Гданьскиге болгаш чурттуң өске-даа районнарының хөй нурууузунга чогумчалыг шөлээн байдал ниитизи-биле хандыртынып турар. Хамааты милицияның күштелдирген бөлүктери болгаш шериг таңныылдары дежурныйлап, автотранспорттуң болгаш документилерниң хыналдазын боттандырып турар. ПУР-нуң сейминиң, Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ПКАП ТК-ның бажыңнары турар Варшаваның районнарын камгалап турар. Найысылалдың аэропорту түр када хагдынган. Шериг байдалын чарлаан үеден соңгаар Варшавада телефон харылзаазын уштуп каапкан.

ПУР-нуң чепсектиг күштеринге деткиткен Шериг чөвүлели патриоттуг болгаш делшилгелиг бүгү ниитилел күштериниң талазындан идегелге база дузаламчыга даянмышаан, иштики шөлээн байдалды болгаш чурттуң айыыл чок чоруун хандырарынга бүрүн шиитпирлиг.

«Солидарностиниң» кедергей барыын үзелдиг күштериниң хөделиишкиннериниң түңнелинде чурт айыылдыг байдалга таварышканын чонга кыйгырыынга В. Ярузельский демдеглээн. Өнчүк-чөңгээчилер акы-дуңма өлүржүр халапче чуртту киир идер деп барган үеде оларны кынчыктырбас херек деп, ол медеглээн.

Национал камгаланыышкынның Шериг чөвүлели эрге-чагырганың конституцияда айыткан органнарын холгаарлавас дээрзин В. Ярузельский демдеглээн. Кем-буруулуг дээрбечилерниң үүлгедиглерин судтар дүрген чурум-биле шиитпирлеп көөр. Хөй хемчээлдиг чиижең садыг кылган, чажыт орулгалар алган, ниитилел амыдыралының норма-чижектерин үрээн кижилерни истелгеге киирер болгаш эң шыңгыы шиидер.

Партия болгаш чазак Польшаны камгалап алыр төлээде, национал чөпшээрежилгениң фронтузун тургузар дээш, чоннуң патриоттуг бүгү күштерин сырый каттыштырар дээш туржуп турарын В. Ярузельский демдеглээн.

Ниитилелдиң чогумчалыг шөлээн байдалын чуртка тургузаарынче, улус ажыл-агыйын таарымчалыг кылдыр ажылдадып эгелээринче, эрге-чагырганың күрүне органнарынга идегелди болгаш хүндүткелди катап тургузарынче ол кыйгырган. ПУР-га социализмни быжыглаар болгаш ооң моон соңгааргы улам ынай тургузуушкуну дээш чайгылыш чокка демисежип турар ниитилелдиң удуртукчу күжү — ПКАП-тың хүрээлениин сырый каттыштырарынче В. Ярузельский кыйгырган.

Польша күрүнезиниң делегей туруштарының улам ынайгы бансыраашкынын болдурбас ужурлуг бис деп, В. Ярузельский демдеглээн.

Польша улус Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг демкаттыжылгазының өске-даа чурттарының найыралын, оларның акы-дуңма дузаламчызын бедии-биле үнелеп турарын В. Ярузельский социалистиг чурттарга хамаарыштыр медеглээн. Польшаның болгаш Совет Эвилелиниң найыралы Польшаның күрүне эрге-ажыктарының кол үндезини, бистиң кызыгаарларывыстың магадылалы болгаш бузулбас чоруу болуп келген болгаш моон соңгаар болур деп, ол чугаалаан. Польша болза Варшава Керээзиниң бузулбас звенозу, социалистиг дем каттыжылгазының кежигүнү болуп келген болгаш моон соңгаар-даа болур.

Польшада тургустунган нарын байдалдарны шын билип алырынче, чорудары эргежок чугула болган онза хемчеглерни билип алырынче бүгү делегейниң хөй-ниитизин кыйгырып тур мен деп, В. Ярузельский медеглээн. Бистиң хөделиишкиннеривис кымга-даа кыжанмайн турар болгаш чүгле чаңгыс сорулгалыг—иштики айыылды чайладыры болуп турар.

«БОМБАЛАРНЫ КЫЛГАН ХЕРЭЭ ЧОК»

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр). Чаңгыс ана ак саазында бичии уругнуң чураан чуруу: бузулган бажың, шала кырында октаттына берген ойнаар-кыс болгаш ядролуг частыышкынның кара «булуттары». Чуруктуң адаанда 4 харлыг Дэниел Уолд кызып-кызып мынча деп бижип каан: «Тайбынга дыка-ла ынак мен. Бомбаларны кылган херээ чок». Америк Уинкоут (Пенсильвания штат) хоорайның бичии чурттакчызының ындыг чагаазын чоокта чаа Р. Рейганче чорткан өске-даа дыка хөй чагаалар-биле кады Ак бажың алган. Анык американнар — студентилерниң болгаш школачыларның, ол ышкаш бодунуң чүгле дөрт харлыг үезинде безин бомбалар өлүм-чидимни, үрелиишкиннерни болдурар деп эки билир, Дэниел ышкаш, шак-ла ындыг ам-даа чаш кижилерниң он-он чагаалары АКШ-тың президентизиниң адынга хүнүн-не кээп турарын «Филадельфия инкуайрер» солун дыңнаткан. «Мистер президент, бистерниң дайын күзевейн турарывысты билир ужурлуг силер» — деп, Сан-Францискодан школачы уруг Кэролин Флореска бижээн. «Мен ам чүгле 12 харлыг мен. Бир эвес бистер акша-хөреңгини моон-даа соңгаар чепсегленишкинге ынчаар чарыгдаар болзувусса, удавас ол бистиң школаларывыска шуут артпас дей берген ышкаш-тыр» — деп, оон үечергези Нью-Йорк чурттуг Майкл Закарио Рейганга бижээн.

Вашингтонунуң администрациязының амгы үеде милитаристиг дайынзырак чүткүлүнден сагыш-сеткили аарып, дүвүрээнин илереткен ындыг чагаалар сөөлгү айларда Ак бажыңны шуут хөме ала берген. Чүгле 5 хүннүң иштинде — ноябрь 16-дан 20-ге чедир безин — АКШ-тың анык хамаатыларының бижээш, тайбынче болгаш боо-чепсекти дүжүреринче кыйгырып турары 3 муң хире чагаалары АКШ-тың президентизиниң адынга келген.

В. МОСТОВЕЦ.

Соңгулдалар түңнели

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). Данияның эрге-чагыргазында социал-демократтыг партия бүгү-нийти немелде соңгулдаларга аштырган болгаш А. Йоргенсенниң чазаа дүшкен. Ынчалзажок фолькетингиде (парламентиде) төлээлекчилерниң политиктиг чаңгыс-даа партия чаа чазакты чоокку үеде тургузарынга четчир мандаттарның хемчээлин бо соңгулдаларның үезинде чедип албааның бадылаашкыннарының түңнелдери көргүскен.

Парлаттынган медээлерни ёзугаар алырга, социал-демократтар соңгулдалар үезинде 10 олуттарны чидирген болгаш 179 депутаттарлыг фольктингиде ам 59 мандаттыг болган.

Чурттуң мурнунда тургустунган экономиктиг, сан-хөө болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап шыдаар чазак Данияга үр үеде тургустунмас байдал ам тыптып келген. Үлетпүрнүң үр үеде кудулаашкыны, өртектерниң өзүлдези, ажыл чоктарның санының көвүдээни чурттуң мурнунда экономиктиг болгаш социал талазы-биле эң чидиг айтырыглар болуп турар.

Данияга соңгулдалар сөөлгү он чылдарның дургузунда алды удаа болган. Чурттуң чагырыкчы бөлүктериниң политиказынга соңгукчуларның таарзынмас чоруунуң күштелгенин амгы соңгулдаларның түңнелдери көргүскенин парлалга демдеглеп турар.

ДАНИЯ. «Пуэбло унидо хамас сера венсидо!» («Чаңгыс эптиг кылдыр каттышкан чон—тиилеттирбес!»). Бүгү-ле чили патриоттарның херек кырында гимнизи апарган ырының бо сөстерин Данияның найысылалы Копенгагенге болган Чилиниң улузу-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илередириниң митингизиниң киржикчилери бир үн-биле катаптап турганнар. Чыскаалганнар чили аг-шериглерниң хаштыг үүлгедиишкиннеринге килеңнээшкин-биле удурланыышкынын илередип, Чилиде политиктиг үзели дээш хоругдаттырганнарны дораан хостаарын, чурттуң улузунга демократтыг хостуг эргелерни бээрин негеп турганнар.

ЧУРУКТА: Чилиниң улузу-биле эп-сеткил каттыштырарының чыскаалының киржикчилери: «Чили-биле кады бис!», «Чили улустуң хосталга дээш демиселин деткип тур бис!» «Чилиниң шериг эрге-чагыргазы чок болзун!» — деп бижип каан кыйгырыгларны тудуп алгаш чоруп турары.

И. РЕВЯКИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникасы.

ЗИМБАБВЕНИҢ ШИИТПИРЛИИ

СОЛСБЕРИ. (СЭТА). Зимбабве улустуң чаа ниитилелди тургузарының оруу-биле баарынга шиитпирлиин Зимбабвениң премьер-министри Р. Мугабе бадыткаан. Аңаа администрация болгаш эргелел айтырыгларының талазы-биле Африка ассоциациязының конференциязының ажыдыышкынынга чүве чугаалааш, ол социалистиг система калбак улус массаларының эрге-ажыктарынга дүгжүрүн медеглээш, политика, экономика, культура талазы-биле демократтыг калбак чаартылгаларның эргежок чугула боор турарын айыткан.

Мурнуу-Африка Республиканың сөөк-язы ылгай көөр ёзу-чуруму Зимбабвениң экономиказын саадарадырып оралдашкаш, диверсияларны үүлгедип, ооң чазаан дүжүреринче чүткүп турар деп, Р. Мугабе чугаалаан. Ынчангаш ол ёзу-чурумну каттышкан күш-биле харыылаарынче албадаар үе Африкада келген.

Премьер-министр КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң № 435 резолюциязынга үндезилээш, Намибияга 1982 чылда хамаарышпас чорукту тывысырын шиитпирлиг-биле негээн.

ЧЕПСЕКТИГ ӨНЧҮК-ЧӨҢГЭЭЛЕР

БЕЙРУТ. (СЭТА). Мурнуу Ливанда чарылдырыкчы барыын үзелдиг саттыныкчыларның чепсектиг отрядтары өнчүк-чөңгээлерни үргүлчүлеп турар. Каттышкан Нациялар Организациязының шериглериниң турар черин чаза таварааш, Ак-Тири суурже киирерин олар декабрьның баштайгы он хонуунда каш-даа катап оралдашкан. Кадыг-дошкун месилдежиишкиннерниң түңнелинде ийи талаларда балыглаткаңнар бар.

Ливан чарылдырыкчы саттыныкчылар чедиишкин чок халдаашкын кылган соонда КНО-нуң Ливанда түр күштериниң командылал черлериниң бирээзиниң бажыңын артиллерия-биле боолааннар.

КНО-нуң Ливанда түр күштеринге болгаш каттышкан араб шериглерге удур өнчүк-чөңгээлерже чарылдырыкчы саттыныкчыларны Израильдиң шериг чагырыкчылары күткүп, ыдалап турар. Ливанның барыын үзелдиг чарылдырыкчы күштеринге амгы үениң боо-чепсектерин, ылаңгыя танкыларны, артиллерияны бээрин Израиль үргүлчүлеп турар.

Ливан найысылалдың бодунда месилдежиишкиннер база соксавайн турар. Барыын үзелдиг фалангистерниң чепсектиг отрядтарының эгелээни артиллерия-биле атсылажыышкыннарының түңнелинде хоорайның элээн каш чурттакчылары өлүрткен.

Бейрутка дүшкүүрлүг чорукту улам күштелдирер болгаш чоннуу коргудар сорулга-биле барыын үзелдиг күштер өлүрүкчү чоруктуң кампаниязын сөөлгү үеде калбарткан. Чүгле сөөлгү хүннерде безин үш автомашиналарны буза тевискен, чурттанганың болгаш албан черлериниң элээн каш бажыңнарын үрегдээн. Хоорайның ийи аңгылаан шугумнуң чоогунда атсылажыышкыннар үргүлчүлеп турар.

БЮДЖЕТТИ БАЛАНСЫЛАП ЧАДААН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Федералдыг бюджетти балансылаар дээн Р. Рейганның аазаашкыны күүсеттинмээн. Чазактың экономика талазы-биле специалистери президентиге сан-медээлерни киирген. Амгы сан-хөө чылында АКШ-тың федералдыг бюджединиң чарыгдалдары 109 миллиард доллар четкен, а 1984 чылга чедир 162 миллиард доллар кылдыр көвүдээрин мында айыткан.

Бюджетти балансылаарын, ооң орулгаларын болгаш чарыгдалдарын дүүштүрерин чедип алырын АКШ-тың администрациязы оралдашпышаан, чамдык хемчеглерни ап турар. Чижээ, социал программаларга көрдүнген чарыгдалдарны дыка кызырган. Чүгле 1982 сан-хөө чылында безин социал программаларның чарыгдалдарындан барык 40 миллиард долларны кызырган. Ынчалзажок шериг чарыгдалдары кедергей көвүдеп турар уржуунда бюджеттиң балансызы чедип алдынмаан. 1982 сан-хөө чылында кедергей хөй — 208 миллиард доллар түңнүг шериг чарыгдалдарын АКШ-тың сенады чоокта чаа чүүлдүг деп көрген. «Шериг чарыгдалдарын кедергей көвүделдири — президентиниң кол сорулгазы болуп турар-дыр» деп, «Вашингтон пост» солун бижээн.

ТӨӨГҮЛҮГ ЧЫЫШ

(Очерктен үзүндү)

С. К. ТОКА

Делегаттарның болгаш аалчыларның саналдарын дыңнавышаан, сагыжым контарып, Тываның төөгүзүн бодап олур мен.

«1944 чылда, Ада-чурттуң Улуг дайыны төнмээнде-ле, тывалар бодунуң тура-сорууң барымдаалааш, Совет Эвилелиниң хүрээлезинге кирген. Оон бээр чүгле он чеди чыл болган. Тываның бурунгу хилипчек-човулаңныг төөгүзүн алырга чүү боор, кымга-даа билдингир. Бо кыска, кижи болза безин назы четпээн өйнүң иштинде, Тываның экономиказы, культуразы, чонунуң амыдыралы үндезининден өскерлип, чаа социалистиг эгеде чаартынып тургустунган. Ооң төлээлери артында-ла бо Ордуда, СЭКП-ниң XXII съездизинде олуржуп, коммунизм тургузарының төөгүлүг шиитпирлерин бадылажып олурары илдең-дир».

«Быдаргай, хуу ажылдыг араттар колхоз-кады ажылынче бүрүн кирген, кезээ шагда хуу амыдыралдыг, көжүп чораанын солаан, сууржаан, арга-чадаарның чаглаа боон чораан өглерин чырык, чылыг, эптиг бажыңнарга солаан» — деп бүдүү эргээм базып санап, ол болза СЭКП-ниң, ооң ленинчи ТК-зының ачызында» деп анализтеп олурдум.

(Төнчүзү. Эгези № 287 «Шында»).

«Үлетпүр-бүдүрүлге» деп чүвени безин танывас чораан болгай бис. Ам келзе-келзе, Бүгү-эвилелге хамаарылгалыг Хову-Аксының, Ак-Довурактың комбинаттарын тургузуп эгелей берген бис» — деп бодаңып олур мен.

«Бүгү Тываны школа-эмнелгелиг, кино-радиолуг, библиотека-клубтарлыг, бүгү амыдыралды хандырарынга таарыштырган, хоорай-суурлар хөме алган.

Бо-ла бүгүде СЭКП-ниң, ооң Төп Комитединиң ленинчи национал политиказының ачызында» деп чүвени туңнеп бодааш, 1961 чылда Тывага хамаарыштыр чүү болганын коптарып олуруптум.

Совет Тываның чону бүгү чуртувустуң чону-биле кады партияның төөгүлүг XXII съездизинге белеткенип, аңаа белек сөңнээри-биле күрүнеге дүк болгаш тараа садарының база үлетпүр-бүдүрүлге талазы-биле социалистиг хүлээлгевисти ажыр күүседип, октябрьның ортаа үезинде Тываның национал хосталгалыг революциязының 40 чылын база областың он чедиги чыл оюн эрттирип турувуста, чаа өөрүшкүлүг медээ дыңналып келген.

Ол өөрүп мага ханмас медээни телефон-биле дыңнадып олурумда, күрүнениң хөгжүм-шии театрынга байырлыг концерттиң бир-ле номеринге «Араттың сөзү» деп тоожудан үзүндү номчуп турган чүве. Москвадан келген ол өөрүшкүлүг медээни шала-була дыңнап алгаш, черге дээр-дегбес залче чүгүрүп келиримге, тоожуну номчувушаан болду: «Кажан-на доозар ирги!» деп четтикпейн манап тур мен... Номчулга-даа доозулду, сцenaже үнүп келдим, улус-даа кайгаан. «Чүү болду, даргавыс артист эвес кижи-ле болгай, кандыг аайлыг чүве боор?» дижип, чамдык кижилер: «Аа, ол чаа номчаан тоожунуң автору боорга көргүзер дээш үндүрген болгай аан» кылдыр бодап олургулаан дээрзин сөөлүнде дамчыыр чугаадан дыңнаан мен.

Кезек девидеп, иштимде аңгадап тура, «чү деп эгелээр чоор, өөрээнимден таарымчалыг сөс-даа тыппас кижи-дир мен» кылдыр бүдүү бодангылааш, залче көөрүмге, 700-800 көрүкчүлерниң караа дооза менде-ле... Кым-бир кижи «шейбейн көр» дээн-даа ыткаш болган.

— Чап-чаа Москвадан онза өөрүшкүлүг медээ келди: бистиң автономнуг областывысты Автономнуг Совет Социалистиг Республика кылдыр эде тургускан-дыр — деп, девидевишаан дыңнаттым. Харлыга берген боостаам ажыдып ап, бүдүүлгениң бадып келген караамның чажын чодуп ап турганым аразында, зал дээрге ажок-ла хелзээн «Ура-а!» дигилээн үннер чаңгыланып, адыш часкаашкыннары шаа-дайнып-ла тур. Ол үеде «Коммунистиг партияның Төп Комитеди делгерезин!», «Улуу-биле четтирдивис!» дээн кыйгылар оон-моон үнүп-ле тур. Кижилер өөрээн аайы-биле ошкашкап, чылыг холдарын сунгулаан, барык-ла он-чээрби минуталарның дургузунда зал хоонайнып-ла тур.

«Ол өөрүшкүлүг, изиг чүректен үнген чылыг сөстер, йөрээл-байырлал бистиң партиявыска, бо залда чыылган беш муң ажыг төлээлерге, партияның Төп Комитеди. Силерге бараалгаткан турганийин» деп бодап олуруп угааным база-ла СЭКП-ниң XXII съездизиниң болуп турар ол залында ээп келди. Партияның XXII съездизинге олура, оон делегаттары-биле ужурашкаш, СЭКП-ниң Программазының дугайында илеткелди дыңнааш, ол төөгүлүг болуушкунну, ооң утка-шынарын улам тывызы-биле шиңгээдип турган мен.

— Экии, эш Тока! Силерниң область республика болганы-биле холбаштыр изиг байыр! — дээн кижилер оон-моон удаа-дараа холун сунуп алган кээп-ле турдулар.

Ол дээрге онза-ла төөгүлүг болуушкун-дур, Тываның хөгжүлдези ам дам баар!...

Областы республика болурганының соонда, улус кижи-биле ужурашканда, Тыва дугайын сонуургаар, эде тургусканын бо-ла чугаалап эгелээр. Ону бодап көөрге, ол болуушкунну чүгле Тываның арат чоннары эвес, харын бүгү совет кижилер бодунуу дег көрүп, сонуурган турары, Советтиң бүгү-ле арат чоннарының бузулбас чаңгыс эви, төрээн Коммунистиг партиязынга, ооң ленинчи Төп Комитединге кызыгааржок шынчызының база бир демдээ деп чүве илдең.

XXII съездиниң төлээлеринге улуг концерт көргүзүп турда, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Владимир Оскал-оол баштаан тыва циркчилер бодунуң уран чүүлүн Москваның сценазынга, партийн Чыыжынга көргүскенин алгаштың көөрге, Совет Тыва дыка-ла бурунгаарлаан-дыр деп бодал сагыш-сеткилди чайгаар-ла өөртүп келир турган болбайн аан. Ону көрген съездиниң чамдык делегаттары безин дораан-на чугаалажып эгелээн болдур ийин.

— Тываларның уран чүүлү дыка-ла көдүрүлген-дир! Артында съездиге ойнаарын чепшээреп кааның бодап көөрге, илдең ышкаш чүл — деп, съездиниң бир делегаты чугаалааның дыңнаан бис.

Бистиң партиявыс, ооң ленинчи Төп Комитеди Тываны онза чоок көрүп турарын база өске чижектерден көрүп болур. Ук хуралга сапал бээри-биле 250 ажыг кижи ат бижиткен турган. Оларның аразында кандыг-кандыг улуг партия организацияларының делегаттары турбаан дээрил! Ындыг турбуже, алды муң арай боорда чедер кежигүннерлиг Тываның партия организациязындан барган үш делегаттың бирээзинге саналдаары-биле сөс бергенин, чаа Уставты редакторлаары-биле бирээзинде комиссияның составынга киирген болгаш Төп Комитеттиң кежигүнүнүң кандидадынга соңгааның алырга, ленинчи национал политиканың ылап шынчызын база катап херечилеп турар-дыр.

Партияның XXII съездизи хамык документилерни чаңгыс эп-сеткил-биле бадылаан. Партияның Төп Комитединиң отчёдун дыңнааш, съездиден ооң иштики, даштыкы политиказын бүрүнү-биле чүүлдүг дигеш, беш муң кижилер мандадын кедуруптерге залдың ишти кызыл чечек тарып каан калбак шөл-биле дөмей-ле турган. Программаны, Уставты база-ла чаңгыс үн-биле бадылаан.

— Коммунизм делгерезин! Вива коммунизм! Коммунизм мандутхай! — деп лозуңнар, диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле холушса-холушса, адактың соонда арай боорда соксааш, партияның гимнизи — «Интернационалды» чүс ажыг дылдың ырынга ырлашканының соонда, ам СЭКП-ниң XXII съездизи хагдынган.

В. ЛУКАНОВ МУРНАВЫШААН

Шыдыраа талазы-биле республика чемпионадының алдыгы салы мурнап турарларның одуруунга өскерилге кылбаан. В. Луканов, Л. Мохов, М. Адыг-оол, П. Артамонов арыг удуг саннарын ап үнгүлээн. М. Мадон биле М. Шугдур-оол хайымнашкан.

Баштайгы хөлте Тыва АССР-ниң чемпиону В. Луканов биле «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң республика чемпиону М. Түлүш тавартышкан. Ийигизи каразы-биле ойнааш, эге көштерде-ле мерзе талазында турган оолдарже халдааш, эки турушту ээлепкен. М. Түлүш бурунгаарлай берген аъдының бирээзи-биле эң кыдыкы оолду узуткан каар таарымчалыг байдалдыг турган-ла, ол оолду кончуп алыр ужурлуг аъдын өске көзепекке салгаш, эчис сорулгазы билдинмес кошкак көш кылгаш, удурланыкчызының бодаларын сайзырадып, кара поянче чоорту халдаарынга деткимче берип каан. Удаваанда В. Луканов чиик бодазының бирээзин халаска каап берген, халдаашкынны күштелдирген. Ол дөртеп көш четпейн чорда база бир аъдын оолга орнааш, баш удур шын санап алганын ёзугаар поянче дөрт халдап киргеш, ийи бода арта берген кара таланың поянын матка олурарынче чайтаар албадаткан.

Алды салыг соонда чаңгыс-даа аштырылышкын чок В. Луканов мурнап турар.

Д. САЛЧАК.

ХҮНДҮЛҮГ ААЛЧЫ

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи база ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң Күрүне шаңналдарының лауреады, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Бүгү-эвилелдиң шоодуглуг киножурналы «Фитильдиң» кол редактору — сураглыг совет чогаалчы Сергей Владимирович Михалков биетиң республикага аалдап келир.

Хүндүлүг аалчының дузаашкынныг шүлүктерин номчукчуларга бараалгаттывыс.

МУГУЛАЙ ДУГАЙЫНДА

Аъттың тевер даванындан, кудурууңдан,
Айыыр ышкаш мыйыстардан корргар херек.
Хамык бүгү талалардан мугулайның
Канчалдыр-даа көөрүңден сестир херек.
Угааннынгын орза чогуур олудунга,
Ужур сүрүп, мугулайың саадаан турда,
Аңаа шынын сөглээр туржук, чагдаары-даа
Амыр эвес дээрзин база сөглеп каалы.
Мугулайың хүндүлээчел, чазык-даа боор,
Буу-даа чацнап, үргүлчү-ле коскенмес-даа.
Уран-чечен санал-опал кылып-даа боор,
Утказы хөй мыт чок орун шыдажыр-даа.
Аңаа-маңаа мугулайың эге чааскаан
Айман болур үүлгедиг кылып каарга, —
Сайгарар дээш чүс-чүс мерген угааннылар
Чадажып каар, дуза безин кадып албас.
Ынчалдажок амдыныңның чагыргазы
Ылап бар дээш чоннуң бурун чугаазы бо:
Чүүдеп-даа бол кортпас диртиген кижи безин
Чүгле чаңгыс кочу-шооттан сестип чоруур!

ХАНА БОЛГАШ БАЖЫҢ

Хоочун шөлде шивээ артыы туурбу хана
Хоорсоветке шаптык болу берген иргин.
Каас-чараш тудугларның сузун баскан,
Хананы олар чаза тепсир бодап ап-тыр.
Шак ол шииттир күүсеттинер хүн, шак келген.
Частынышкын-даа ыржым дүне шөлге дагжаан:
Бурун шивээ ханазы оон сирлеш кынгаш,
Бустур туржук, чүгле тиктиг артып каап-тыр.
Хажызында чап-чаа туткан чараш бажың
Хараалаанын бузунду боол соктуп баткан.
Дужаар хуусаа келди-ле дээш, бурт-сарт кылдыр
Тудугжулар борап-сарап ижеңмелин.

Вл. СЕРЕН-ООЛ очулдурган.

1981 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ ШАҢНАЛЫНЫҢ ЛАУРЕАДЫ

Г. Доницеттиниң «Лючия ди Ламмермур» операзында Лючияның, Г. Майбороданың «Милана» операзында Иоланың рольдарын Киевтиң операның болгаш балеттиң Т. Г. Шевченко аттыг күрүнениң үлегерлиг театрынга күүсеткилээни дээш база сөөлгү чылдарның концерт программалары дээш ССРЭ-ниң улустуң артизи Евгения Семёновна Мирошниченкога ССРЭ-ниң 1981 чылда Күрүне шаңналын тывыскан.

ЧУРУКТА: Евгения Мирошниченконуң ойнап турарының үезинде.

Н. МАЛЫШЕВТИҢ фотозу, СЭТА-ның фотохроникаазы.

КҮЗЕЛИВИС ЁЗУГААР

1956-58 чылдарда почтачылап турган мен. Ынчан почтаны Хандагайты суурнуң чонунга тараткаш, малчыннарга база чедирер чүве. Неделяда үш катап үлээр. Ийи хонгаш-ла эккээр турдум. Меңээ быжыглаан ийи аът бар. Оларның-биле чоннуң солун, сеткүүлүн ээп датпайн чедирип турдум.

Солун, сеткүүлден аңгыда, мал үндүрүү, специалистерниң шалың акшазы база медээ хамааржыр турган. Ам бо ажыл-иш хуваалдалыг апарган. Суурда болгаш малчыннарда тус-тус почтачыларны быжыглаан. Оларга улам таарымчалыг байдал тургустунган.

Ол үелерде чоннуң солун, сеткүүл чагыдылгазынга киржилгези кончуг идепкейлиг. Суурга чоокта хурал болган. Аңаа 1982 чылда чагыдылга дугайында база чугаалашкан. Чамдык аныяктарның солун чагыттааның хуралга адаарга, почтачылап турган үемни деңнеп ордум. Бо хире сайзырангай, бурунгаар депшилгелиг амыдыралга оргаш, канчап солун, сеткүүл чагытпас боор.

Бодум хуумда солун, сеткүүлдү чылдың чагыдар кижи мен. Бичии оглум солуннап адырылбазымны пат билир. Каш хонгаш-ла келиримге, солуннарны ол шыгжап каан боор.

В. САНАА.

Өвүр район.

ДЕКАБРЬ 15-ТЕН 17-ГЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң уругларының улуг хорунуң концерти. Уран чүүл удуртукчузу — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Попов. 9.35 — Уругларга уран-чечен телефильмнер: «Ак автомобиль», «Ипелик чалгыннары». 9.25 — «Кино аян-чорукчуларының клуву». 10.25 — Телемедээлер. 11.30—14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Социалистиг чурттарның телевидениезиниң документалдыг фильмнериниң программазы: «София. Орус бульвар» (БУР). «Кижи холунда даш» (ЧССР). «Бернардо Белотт». 15.20 — «Авам школазы». 15.50 — Заир Республиканың национал балединиң концерти. 16.20 — «Чурукчулар дугайында чугаалар». ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу А. Герасимов. 16.55 — В. Пальчун—«Бичии чер». Солистерге, хорга болгаш оркестрге оратория. 17.25 — Физика-математика эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты Б. С. Кашин-биле «Орлёнок» телестудияның аныяккорларының ужуражылгазы. 18.15 — «Кур чер бөгүн». Хөй чүък сөөртүр автопоездилер чолаачылары — Кустанай облазта Головач алышкылар дугайында.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Телемедээлер. 19.10 — Чарлалдар. 19.15 — Документалдыг фильм. 19.30 — «Партияның болгаш күрүнениң сураглыг ажылдакчызы С. К. Токаның төрүттүнгени хүнүнден бээр 80 чыл болганынга тураскаатан дамчыдылга».

МОСКВАДАН

20.00 — «ТТ-ниң экранынга эң баштай», «Чүүден-даа үнелиг». Төөгү-публицистиг кино-тоожу. 6-гы фильм — «Хүлэйбадан Феникс ыышкаш». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Ынак рольдар». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Зуева — Н. А. Островскийниң шиилеринде. Актрисаның 85 харлаанынга. 22.55 — Бөгүн делегейде. 23.10—23.40 — Европаның волейболга чемпионнарының кубогу. Эр кижилер. ЦСКА—«Младост» (Югославия). ЦСКА-ның универсалдыг спорт залындан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.30 — География. 6-гы класс. Антарктиданы амгы үеде шинчилеп турары. 13.00 — М. Е. Салтыков-Щедринниң театры. 1-ги болгаш 2-ги кезектер. 14.30 — Кижиниң анатомиязы, физиологиязы болгаш гигиеназы. 8-ки класс. Шын чемненири чүге херегил. 15.00 — Совет чурулга уран чүүлүнде коммунистиң овур-хевири. 15.30—18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. «Кыш арыг иштинге канчап чедип келгенил», «Арга-ыяш хейгыылчылары». 18.30 — «Партияның болгаш күрүнениң сураглыг ажылдакчызы С. К. Токаның төрүттүнгени хүнүнден бээр 80 чылынга тураскааткан дамчыдылга».

МОСКВАДАН

19.00 — «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга». «БАМ. 1981 чылда». Транспорт тудуушкунунуң министриниң оралакчызы, «Главбам тудуушкун» начальниги К. Р. Мохортов, орук харылзаалар министриниң оралакчызы С. А. Пашинин олар дамчыдылгага киржир. («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

19.30 — «Царниковонуң миногазы». Телефильм.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 — «Колдээниң шагы». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.10 — «Чырык орук». Уран-чечен фильм.

ДЕКАБРЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — «Чүүден-даа үнелиг». Төөгү-публицистиг кино-тоожу. 6-гы фильм. — «Хүлэйбадан Феникс ыышкаш». 10.05 — Кубань казактарының күрүне хорунуң концерти. 10.50 — «Оолчугаштар, бурунгаар». 11.50 — Телемедээлер. 11.55 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — «Чер кырында кижи». Кинопрограмма: «Сеткил хаанышкын», «Ховуда орук». 15.15 — «Орус чугаа». 15.45 — «Аныяктар адрестери». 16.45 — Коми АССР-ниң Москвага культура хүннеринге. Документалдыг телефильмнер программазы: «Сыктывкар», «Аргыш далайже бар чор». 17.20 — Коми АССР-ниң ыры болгаш танцының Күрүне ансамбльның концерти. 17.50 — «Горнистер, хамыыланар!».

КЫЗЫЛДАН

18.20 — С. К. Токаның 80 харлаанынга тураскааткан тускай үндүрүлге.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Известия» солунунуң шаңналы дээш хоккейге чурттар аразының маргылдаазы. ЧССР — Швеция. Шилиндек командалар. 1-ги, 2-ги үелери. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдар. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.30 — «Известия» солунунуң шаңналы дээш чурттар аразының хоккейге маргылдаазы. ЧССР — Швеция. Шилиндек командалар. 3-кү үези. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдар. 22.10 — К. Хачатурян. Скрипкага болгаш фортепианога соната. Күүседикчилери: делегей конкурстарының лауреады А. Михлин болгаш Грузин ССР-ниң алдарлыг артизи Ц. Квернадзе. 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.45 — 01.00 — «Известия» солунунуң шаңналы дээш чурттар аразының хоккейге маргылдаазы. ССРЭ — Финляндия. Шилиндек командалар. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.30 — Ийиги биология. 9-ку класс. Микроэволюция. 13.00 — А. С. Пушкин. «Евгений Онегин». Литературлуг этюдтар. 14.00 — Эстетиктиг кижизидилге. 14.30 — Сээң ленинчи билиотекаң. 15.30 — 18.20 — Чапсар. 18.20 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Эрдели (арфа) ойнаар. («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Кино аян-чорукчуларының альманаты». 18.50— «Культура болгаш амыдырал». 19.20 — Телемедээлер. 19.35 — Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!» 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Баштайгы ынакшыл». Уран-чечен телефильм. 22.50—23.00 — «Генерал дугайында сөс». Совет шериг ажылдакчызы Н. В. Ватутинниң дугайында документалдыг фильм.

ДЕКАБРЬ 17-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.00 — «Чырык орук». Уран-чечен фильм. 10.35 — «Дирит амытаннар амыдыралы». Дамчыдылганы В. М. Песков чорудар. 11.35— Телемедээлер. 11.40 — 14.14 — Чапсар. 14.15 —Телемедээлер. 14.35 — «Сээң күш-ажылың — сээң бедииң». Кинопрограмма: «Шөлдүң хоойлузу», «Бир часкы хүн», «Кетеванның согуннары». 15.25 — А. Фадеевтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 80 чылынга. «Аныяк гвардияның» маадырларының төрээн чериңде. 15.55 — «Шыдыраа школазы». Разрядниктер клазы. 16.25 — «ПТУ-да чүү чүвеге база канчаар өөредип турарыл». «Чаңчылдарның үргүлчүлели». Металлургтар болгаш металлистер кадрларын белеткээриниң дугайы. 16.55 — Кировоград хоорайның уругларының музыка коллективтериниң концерти. 17.45 — «Маллыоннарның ленинчи университеди». «Хөгжүп орар чурттар-биле харылзаалар дугайы». 18.15 — «Чурук санынга-ла — хүн».

КЫЗЫЛДАН

18.30 —Телемедээлер (орус, тыва дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Совет Молдавияның уран чүүл мастерлериниң болгаш бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. Фильм-концерт. 20.00 — «ТТ-ниң экранынга эң баштай». «Чүүден-даа үнелиг». Төөгү-публицистиг кино-тоожу. 7-ги фильм. — «Даң-даа атпан». 21.00 —«Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.05 — Балет дугайы. Узбек ССР-ниң Навои аттыг Күрүнениң үлегерлиг улуг театры. Төнгенде — Бөгүн делегейде. Информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.55 — Зоология. 7-ги класс. Соястаарлар — куртаг чер амытаннары. 13.25 — «Кээң ынчаар каткан». Николай Островскийниң чогаал ажылының дугайында. 14.10 —18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. «Ат-сураглыг Тим өдүрекчигени». 18.30 — Телемедээлер (орус, тыва дылга). 18.45 — «Кызыл болгаш кызылчылар». СЭКП-ниң Кызыл хоорнкомунуң ийиги секретары Б. П. Свинцов дамчыдылгага киржир. 19.15 — «Зарипаның херели». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.00 — «Ыраан болгаш чоок ыры». Дамчыдылганы РСФСР-ниң улустуң артизи композитор В. Левашов чорудар. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35— «Ужудун үнери соцгаарлаан». Уран-чечен телефильм. 22.50 — Документалдыг фильмнер программазы: «Оларны театр манап турар». «Таиноганың тоолу». 23.20 — 00.30 — «Төрээн чурт чүүден эгелээрил?» Уран-чечен телефильм. РСФСР-ниң алдарлыг артизи А. Покровскийниң киржилгези-биле фильм-концерт.

Культура болгаш амыдырал

МОСКВА ЧООГУНДА «КЕДРИНЧИЛЕР»

Литература шимчээшкининиң массалыг хевирлериниң бирээзи — литература бөлгүмнери болгаш каттыжыышкыннары болур. Олар заводтарда болгаш фабрикаларда, колхозтарда болгаш совхозтарда, өөредилге болгаш албан черлеринде, солуннар болгаш журналдар редакцияларының чанында бар. Оларның саны бистиң чуртувуста он муң ашкан. Ындыг каттыжыышкыннарны тургускан херээ — кижиниң литератураға салым-хуузун тодарадыры, литератор болурун күзээр кижилерге чугула чүүлдерни сиңирери болур. Ындыг литература каттыжыышкыннарының бирээзи — Москва чоогунда Мытищи хоорайда каттыжыышкын бо чылын 50 чыл оюн демдеглээр. Ооң ажыл-херээ-биле ПМА-ның корреспондентизи Валерий САНКОВ силерни таныштырды.

Чайгы дыштаныышкын соонда бөлгүмнүң киржикчилери чыглып келген турда, аңаа чеде бердим. Чээрби ажыг кижи чедип келген тур.

— Бо черниң «За коммунизм» солунунуң редакциязы айда ийи катап бисти маңаа чыылдырып турар, ол дээш бис ооң арыннарынга эң тергиин дээн шүлүктеривисти болгаш рассказтарывысты парладып турар бис — деп, литература каттыжыышкынының удуртукчузу Юрий Петрунин биске таныштырды.

Мында чыылган кижилерниң хар-назыны аңгы-аңгы: алдан ашкан кырганнар-даа бар, чаа школа доосхан аныяктар-даа бар. Оларның мергежилдери база янзы-бүрү: электрик-хоюглакчы болгаш тудугжу, рентгенолог-эмчи болгаш очулдурукчу, бухгалтер болгаш электрик, студент болгаш өртчү, чурукчу-декоратор болгаш педагог...

Чайгы дыштанылга үезинде литкаттыжыышкынның дыка хөй кежигүннери чаа чогаалдарны бижээннер, чамдыктарында номчугаштар безин бижиттингилээн. Чижээ, Мытищиниң бүдүрүлгелериниң бирээзинде ажылдап турар Владимир Пешехоновтуң шүлүктерин «Техника молодежи» сеткүүлде парлаан. Культура бажыңының директорунуң оралакчызы Владимир Степановтуң уругларга бижээн номчугажы садыгларга кээп келгилээн. Аныяк авторларның «Аныяк үннер» деп чыындызынга Александр Медведев биле Григорий Кружков оларның чогаалдары база кээп келгилээн. Александр чоокта чаа профессионал литератор апарган, ол ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүнге кирген. Григорий — филик эртемниг болза-даа англи классиктерниң шүлүктерин очулдуруп турар. Фронтучу Анатолий Головковтуң шериг лирикалары төп парлалгага бедик биле үнелеткен. 30 харлыг шүлүкчү Николай Якшин М. Горький аттыг литература институдунуң бот-өөредилге салбырынче кирип алган.

Кадржаан ажылчын Михаил Жвирблиниң болгаш аныяк ажылчын Вячеслав Макаровтуң, чурукчу Александр Карамазовтуң база педагог Софья Коршунованың чаа шүлүктерин болгаш рассказтарын сайгарган. Сайгарар кылдыр планнаттынган чогаалдардан аңгыда литкаттыжыышкынга «долгандыр номчулганы» база организастап турар. Кижи бүрүзү бодунуң чогааткан шүлүүн, шоодуглуг рассказын, шииден үзүндүзүн аңаа номчуур.

— Профессионал литератор болурун күзеп чорууур кижилер эвээш эвес боор аа? — деп, Юрий Петруниниден айтырдым.

— Үстүнде адааныкыс Александр Медведев, шүлүкчү Герман Волков, прозаик Борис Фаин олар улуг литератураже киргеннерп ол. Амгы үеде сураглыг апарган чогаалчы Александр Рекемчук бистиң каттыжыышкынывыска «эзүп» келди. Ынчалза-даа каттыжыышкынның бүгү кежигүннери мергежилин солуур сорулгалыг болур дээр болза, арай шын эвес аңаар. Литератураға хандыкшыл бистерни каттыштырып турар. Мындыг каттыжыышкынга литература-эстетиктиг шынар хевирлеттинер, литератураның онзагай талаларын өөренип алыр, чечен чогаалдың эки болгаш кошкак талаларын ылгап биле бээр аңаар.

Ол бөлгүмнүң киржикчилерии Мытищи районда улус эки таныыр. Олар культура бажыңнарынга, библиотекаларга, парктарга поэзия байырлалдарын организастаарынга киржип, аныяктар общежитиелеринге диспуттарны эрттирип, литератураға хамаарышкан тайылбырларны берип турарлар.

Литкаттыжыышкынның бүгү-ле хөй талалыг, солун амыдыралынга ооң удуртукчузу Юрий Петрунинниң киирген үлүг-хуузу эвээш эвес. Ол дөртен хар ажа дужуп чоруур. Чээрби чыл мурнунда ол инженер-конструкторлап турган, өске улустуң шүлүктерин дыңнаар, бодунуун номчуур дээш аңаа чедип келген. Ол хевээр артып калган. Ооң соонда литература институдунуң бот-өөредилгелиг салбырын дооскаш, шүлүктериниң ийи чыындызын үндүрген, профессионал журналист апарган. Хөй-ниитичи эгелээшкин ёзугаар ол он беш чыл дургузунда каттыжыышкынны удуртуп келген.

Валерий САНКОВ,
(ПМА-ның корр).

Агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Барыын чүк угланыышкыныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 25—30 градус соок болур.

Кызылга хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 28—30 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шаажылал черинде кедуртур херексел» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кажан кедергей улуг апаарымга» 10.30, 15.35, «Кежикте аъттарны солуштурбайн турар» (2 сериялыг) 12.45, 17.25, 20.15 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сээң эргииң аксында» 15.00, «Ак күскун» 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

Редакцияның адрези:
667000, Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-21-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кадээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче [illegible]

Тираж 17866. Чагыг № 2397.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01341